

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Քժ. Ա. Բուզրդեան.

ՆՈՒԷՐ
ՀԱՅ
ԶԻՆՈՒՈՐԻՆ

Ա. ՊԵՏԵՐՅԱՆ
«ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ»
1905

614.8

Կ-94

20 JUL 2010

614.85
F-94

Բժ. Ա. Բուզուզյան.

ՄԵՐ ԷՔԱՆԱԳԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

ՀՐԱՏ. ՏԻԿ. ՉԱՐԵԼԻ

1. Քարը երգում է	10	կ.
2. Ճշմարիտ մեծութիւն	7	"
3. Արդար ճերուէին	10	"
4. Մեծ տօն	10	"
5. Նոր լոյս	10	"
6. Ուսման սերը	7	"
7. Մանկան ծօտ և վերջին խօսք	7	"
8. Չքնաղ ծարօն	5	"
9. Մաթէօ Ֆալկօնէ (Լրանս)	7	"
10. Գարիբալդի (ճամուռի տակ է)		

ԴիՄել՝ Թիֆլիս Կենդրոնական և Գոտեմբերգ գրախանութներին.

ՆՈՒԷՐ ՀԱՅ ԶԻՆՒՈՐԻՆ

(ԱՌԱՋԻՆ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆԸ ՄԻՆՉԵՒ ԲԺՇԿԻ ԳԱԼԸ)

(20 պատկերներով)

1576

Բացուած է 2օրս ամսուայ բաժանորդագրութիւն

Հ Ա Ս Կ Ե Ր

Մանկական պատկերազարդ ամսագրի.

Գինը 1 ռ. 40 կ.

1905 թ: Սեպտեմբերից մինչև տարույ վերջը
Հասցէն Թիֆլիս Բեհրուժեան փողոց № 25
Խմբ. Հրատ. Կատ. ԼԻՍԻՅԵԱՆ

«Ստ. Լիսիյան և ընկ» Հրատարակչական ընկերութիւն
«Օտարագրի Հեղինակներ»

Առաջին վեցհատորեակի մէջ մտնելու են յայտնի և րոպական հեղինակների աշխատութիւնները: Իւրաքանչիւր հատորը կկազմի մեծագիր գիրք: Վեցհատորեակի զինք Թիֆլիսում 6 ռ. ճանապարհածախսով 7 ռ. Կարելի վճարել մաս - մաս, մէկ - մէկ րուբլի: Գիմել «Հասկեր» խմբագրութեանը:

Ս.-ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ.
«ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ»
1905

11.03.2013
0005 JUL 05

3911

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 30 Апрелья 1905 г.

4117
41

„Пушкинская Скоропечатня“ Лештуковъ пер. 4.

Սովորելը մեծ գործ է, սիրելիս, բայց զիացիր՝ որ ամենամեծ գործն ուրիշին սովորեցնելն է: Քո բնկերական շրջանում առիթ կունենաս պատահելու ամուր կաղմուածք ունեցող մարդկանց և թուլակազմների, առողջների և հիւանդութեան հետքեր կրողների, կպատահես և անմաքուր մարմին ունեցողների, անհոգների և ծուլերի:

Պարզ է, որ մարդկանց մեծամասնութիւնն անտեղեակ է դեռ ևս՝ թէ՛ որտեղից հեշտութեամբ կարող է հիւանդութիւն ստանալ, և ի՛նչպէս պէտք է ապրել, ի՛նչպէս պէտք է վարուել հիւանդութիւնից զերծ մնալու համար: Այս բոլորին անտեղեակ են նամանաւանգ զինւորները: Հետեւաբար, օգտակար և անհրաժեշտ է քեզ համար, այս բոլորն իմանալ թէ՛ ծառայութեանդ ընթացքում՝ և թէ՛ ծառայութիւնիցդ չետոյ:

Ով ձեզանից երբ և իցէ հիւանդացել է, նա

զգացած կլինի՝ թէ ինչ քաղցր բան է առողջութիւնը: Այո՛, հիւանդութիւնը մեծ դժբախտութիւն է, պէտք է զգուշացնել հիւանդութիւնից թէ բարեկամին և թէ օտարին, առանց սպասելու որեւէ վարձատրութեան: Մարդուն տուած է կեանք, նրշանակում է նրան պէտք է խնամել, իսկ որպէս զի կարող լինի խնամել՝ տրուած է միւսնոյն ժամանակ և խելք, որը պէտք է զարգացնել ուսման միջոցով: Իսկ պաշտպանել կեանքը կարելի է միայն այն ժամանակ, երբ դու ինքդ կպաշտպանես առողջութիւնդ, երբ զերծ կպահես նորան հիւանդութիւնից, որովհետեւ ամեն մի հիւանդութիւն առաջ կբերէ առողջութեան քայքայումն. այս բանը միշտ պէտք է ի նկատի առնել, ուրիշներին պատմել և սովորեցնել:

Մեծ բան է զիտենալ՝ թէ ինչ է հարկաւոր մարդուն՝ որպէսզի նա չհիւանդանայ, կամ որքան կարելի է քիչ հիւանդանայ—իւր ժամանակին դիմելով բժշկի, որպէս զի այսպիսով առիթ չտայ, որ հիւանդութիւնը չաղթէ իւր մարմնին:

Բայց որպէս զի այս բոլորը դու լաւ կարողանաս բմբռնել, պէտք է իմանաս՝ թէկուզ մի քիչ և այն բանի մասին՝ թէ ինչ է կատարուում մարդու մարմնի ներսում՝ երբ նա շնչում է և կամ ընդունում է ուտելիք և խմելիք. և կամ ինչ է կատարուում այն աւելորդ նիւթերի հետ՝ որոնք պէտք է դուրս արտադրուին մարդու մարմնից:

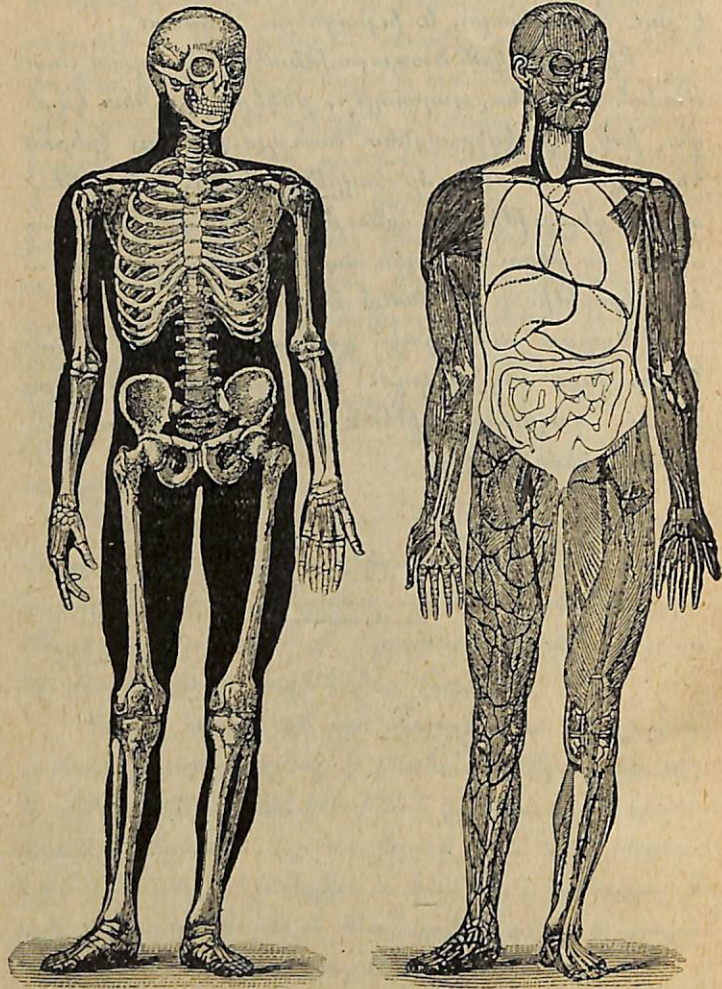
Կարող է պատահել, որ դու կրնկնես զինւորական վարժանոց (ուչեբնեայա կօմանդա). ինչ բազմաւորութիւն է քեզ համար՝ որ արդէն առա-

ջուց նախապատրաստուած ես և զիտես այս բոլորը, այն էլ քո մայրենի լեզուով, որ աւելի հեշտ է լաւ հասկանալու և իւրացնելու համար:

Զինուորական ծառայութեանդ մէջ ազատ շատ ժամանակ ունես, պարապիր, ընկերներիդ հետ կարգաւ, իսկ երբ կվերջացնես ծառայութիւնդ, կբերես հետդ քո նոր ուսումը հայրենի գիւղդ. գոհ կլինես՝ որ քո գիտութեամբ օգնում ես մարդկանց, որոշ օգուտ ես բերում. և չես ապրի միայն քեզ համար— եսասիրութիւնը սպանում է մարդուն:

Կարգաւ աւելի շատ. զարգացիր խելքով և ճանաչիր ինքդ քեզ. մարդու կազմուածքը շատ բարդ է: Ահա կազմախօսութեան և բնախօսութեան համառօտ հիմունքները:

ԿԱԶՄԱԽՈՍՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲՆԱԽՈՍՍՈՒԹԻՒՆ
Ահաւասիկ ներկայացնում ենք մի համառօտ

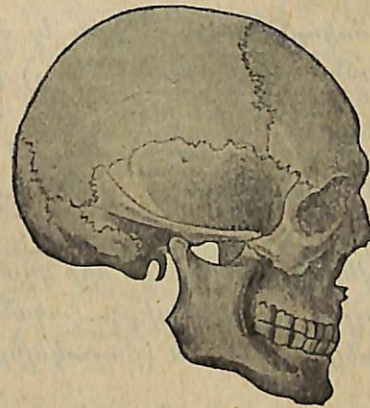

Ձև 1.

հայեացք մարդու կազմութեան և կիւմքի ընթացքի մասին, ուստի խնդրում ենք ուշադիր լինել:

Ոսկորները կազմում են մարդու մարմնի հաստատուն մասը: Մկանունքների միջոցով կատարում են մեր բոլոր շարժումները. իսկ ներվերը մեզ հաղորդում են (տալիս են) ամեն տեսակ զգացողութիւն ու տպաւորութիւն, նաև շարժումն են առաջ բերում: Սրտի զործունէութեան շնորհիւ արիւնը հաւասարապէս տարածւում է մեր մարմնի մէջ. շնչառութիւնը մտցնում է մեր արեան մէջ կեանքի համար կարևոր թթուածինը:

Կերած կերակուրը փոփոխութեան է ենթարկւում ստամոքսի ու աղիքների մէջ, մարսւում է, մարմին ու արիւն է դառնում:

Ձև 2.

Ոսկորները մարդու մարմնի հաստատուն մասն են կազմում և մէկ բառով կմաղք են կոչւում: Նրանք կարծր և ամուր են, իրանց վերայ բռնում պահում են մարմնի աւելի կակուղ, փափուկ մասերը: Թէ ոսկորները և թէ մարմնի փափուկ մասերը պահում, պաշտպանում են աւելի

նշանաւոր գործարանները (գլխի ու մէջքի ուղեղ, սիրտ, թոքեր, փորոտիք և այլն) և միանգամայն շարժուծն են առաջ բերուծ:

1 Ձևը ցոյց է տալիս, որ մարդու կմախքը կազմուած է հետեւեալ մասերից:—Պատկերներն առնուած են Պրօֆ. Էսմարխի գրքից:

Ա. Գ Լ Ո Ի Խ.

Գլուխը բաղկացած է գանգի ու երեսի ոսկորներից.—ընդամենը 20 հատ, որոնք պինդ, անշարժ միացած են միմեանց հետ, բացի ներքին ծնօտից որը շարժական է.

Գանգի ոսկորները տափակ են և միմեանց հետ միացած ատամնաւոր կերպով (Ձև 2,) կարծես կարուած լինեն: Նրանք կազմուծ են այն խորշը, ուր ամեն կողմից լաւ պաշտպանուած գտնուած է մարդուս ամենամանհրաժեշտ գործարանը, այն է՝ ուղեղը:

Դէմքի վերայ գտնուած են մեր զգայարանքների մեծ մասը, աչքը (տեսանելիք), ականջը (լսելիք), քիթը (հոտոտելիք), լեզուն (ճաշակելիք):

Բ. Ո Ղ Ն Ա Շ Ա Ր.

Ողնաշարի ոսկորները, որոնց վերայ հաստատուած են գլուխը, անդամներն ու իրանը, կազմուած են 24 հատ ողներից, որոնք միացած են կռճիկային հիւսուածով և այդ պատճառով էլ մեր մարմինը կարող է ճկուել և ուղղուել, և ցատկելիս կամ ընկնելիս, ոսկորների շփուծը կամ ընդհարուծը թու-

լանուծ է: Բոլոր ողները միմեանց հետ միանալով կազմուծ են մի խողովակ, որը իւր մէջ բովանդակուծ է մէջքի ուղեղը—գլխի ուղեղի շարունակուած թիւնը:

Գ. ԿՐԾՔԻ ՎԱՆԴԱԿ.

Կրծքի վանդակը կազմուած է 12 զոյգ կողերից (7 հատ իսկական և 5-ը կեղծ), որոնք ետեւի կողմից շարժուն կերպով միացած են կռնակի ողների հետ, իսկ առաջի կողմից կռճիկով կրծոսկրի հետ:

Կրծքի վանդակը կազմուած է կրծքի խորշը և ամփոփուծ է իւր մէջ արիւնադարձութեան և շընչառութեան ամենակարեւոր գործարանները.—սիրտն ու թոքերը: Կրծքի խորշը փորոտիքից բաժանուած է մի մսուտ անջրպետով, որը ստոծանի է կոչուած և որը կծկուելու ու լայնանալու յատկութիւն ունի: Ներշնչելիս նա կծկուած, հարթանուծ է, որով կրծքի խորշը մեծանուծ է, իսկ արտաշնչելիս—զոգաւոր է դառնուծ, գմբէթի ձև է ընդունուծ:

Դ. Կ Ո Ն Ք.

Սա մի լայն, ամուր ոսկրային օղակ է, երեք մեծ ոսկորներից կազմուած, երկու չանախից (կըշտոսկոր) և մի սրբանոսկրից: Նա մի հաստատուն յենարան է փորոտիքի համար և իրանը միացնուծ է ոտերի հետ՝ զորաւոր բայց շարժուն յօդերի միջոցով:

Ե. Ա Ն Դ Ա Մ Ն Ե Ր.

Անդամները լինում են վերին և ստորին—ձեռներ ու ոտեր: Ձեռի ոսկորներն են. անրակ, թիակ (ուսոսկր), բազուկ, նախաբազուկ (ճղոսկր և արձկոսկր) և բուն ձեռ, որը բաղկացած է 27 մանր ոսկորներից (8-ը դաստակ, 5-ը ափոսկր և 14-ը մատներ): Վերին անդամները աւելի շարժուն—խաղացկուն են, քան ստորին անդամները, որովհետև նրանք կազմուած են անրակից և շարժուն ուսոսկրից:—Ստորին անդամները կամ ոտերը հետևեալ ոսկորներն ունեն. բարձոսկր, սրունք, որը երկու ոսկորից է բաղկացած,—ողոք և ճարձանդ և բուն ոտից, որը բաղկացած է 26 մանր ոսկորներից և բաժանուած է երեք մասի—[թաթ 7 ոսկրից (կրունկ, կռեիկ և ալն), ենթաթաթ—5 ոսկրից և մատներ 14 ոսկրից:

Ոսկորները միացած են պինդ կապերով, որոնք հնարաւոր են դարձնում նրանց որոշ ուղղութեամբ շարժուելը: Այդ կապերը կոչվում են

Ձ. ՅՕԴԵՐ

Սրանք պինդ փակում են երկու ոսկորների միացման տեղը իբրև պարկ: Միացած ոսկորների շփուող ծայրերը ծածկուած են կռեիկով կամ անառով, ուստի և անարդել սահում են իրար վրայից. յօդակապային պարկն էլ ներքուստ արտադրում է մի տեսակ մածուցիկ (կալուն) հեղանիւթ,

որը յօդային կռեիկների շփման առաջն է առնում, ինչպէս որ իւրը հեշտացնում է որ և է մերենայի մասերի շաղթումը: Յօդով միացած ոսկորները շարժում են շնորհիւ

Է. ՄԿԱՆՈՒՆՔՆԵՐԻ (ՄԻՍ)

որ կարճրադոյն կակուղ նիւթ է, կազմուած բազմաթիւ թելերից, որոնք կծկուելու, աչսինքն կարճանալու, հաստանալու և կրկին ձգուելու յատկութիւն ունեն: Այսպիսի յատկութեամբ նրանք իրար են մօտեցնում աչն ոսկորների ծայրերը, որոնց մէջ ձգուած են, օր.—ուսոսկրի երկզլխեան մկանունքը: Շատ մրկանունքներ, եթէ նրանց ոսկրի կպած ծայրերը իրարից հեռացած են, վերջանում են սպիտակաւուն թելերով որ կարշ (սուխոժիլէ) են կոչուած և նրանք կրծկուելու յատկութիւն չունեն:

Մկանունքները կծկուած, շարժուած են կամ կամաւորապէս, մեր գլխի ուղեղի հրամանով, որ նա տալիս է ներվերի միջոցով, որոնք տարածուած են մեր մկանունքների մէջ և կամ ակամայ, երբ նրանց շարժումը կատարուած է առանց մեր կամքին, գիտութեան և զգացողութեան, ինչպէս օրինակ՝ սրտի, ստամոքսի, աղիքների շարժումը:

Ը. ՆԵՐՎԱՅԻՆ ՀՍ.ՄԱԿԱՐԳՈՒԹԻՅՆՆ

Մի վերին աստիճանի բարդ և միանգամայն զարմանալի կազմակերպութիւն է. աչդ տեղ են կենդրոնացած կեանքի և նրա բոլոր երևոյթների գլը-

խաւոր կենդրոնները: Ներվային դրութեան գըլխաւոր մասերն են՝ գլխի ուղեղը, մէջքի ուղեղը և ներվերը:

Թ. ԳԼՄԻ ՈՒՂԵՂԸ

Սա ամփոփուած է գանգի խողոչում և ներկայացնում է մի ներվային նիւթից բաղկացած սպիտակ-գորշ, փափուկ, բոլորակ զանգուած: Նրա մակերևոյթի վերայ տեսնուած են բազմատեսակ ակոսներ ու գալարուածքներ (Ձև 3): Ուղեղը շատ բարդ կազմութիւն ունի:

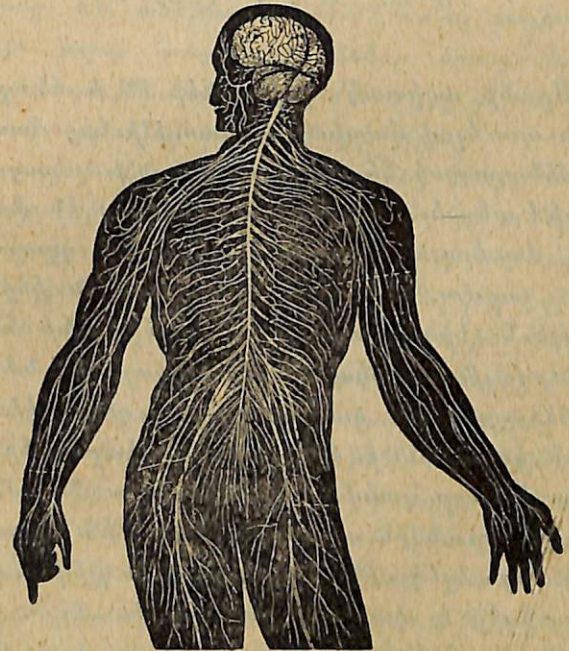
Ձև 3.

Եթէ ուղեղը կտրենք վերեւից վար, պարզ կրտսնենք, որ նրա ներքին մասը սպիտակ նիւթից է, իսկ արտաքինը՝ գորշ նիւթից, և այս արտաքինի վերայ գտնվում են ակոսներ, ծալքեր ու ցրցուածքներ: Այստեղ է մեր մտածողութեան, կամքի ու զգացողութեան կենտրոնը. գլխի ուղեղից կախումն ունի մեր բոլոր կենսական գործունէութիւնը:

Մարդու և կենդանիների ուղեղները զարմանալի կերպով տարբերուած են մեծութեամբ (մարդու ուղեղը մարմնի քաշի $\frac{1}{40}$ մասին է հաւասար. փղինը— $\frac{1}{500}$, իսկ կէտինը— $\frac{1}{3000}$):

Գլխի ուղեղից սկիզբն են առնում շատ ներվեր, որոնք անցնելով գանկի զանազան ծակերից, գնում են դէպի մեր զգայարանները՝ հոտառութեան, լրսողութեան, տեսողութեան և ճաշակառութեան ներվեր: Գլխի ուղեղի գլխաւոր շարունակութիւնն է

Ժ. ՄԷՋՔԻ ՈՒՂԵՂԸ.

Ձև 4.

Սա մի երկար, գլանակաձև, սպիտակ ու փափուկ

նիւթ է, կազմուած ներվերից և ներվային զրցակներից (Ձև 4): Նա ամփոփուած է ողնաշարի խողովակի մէջ և երկու կողմերից արծակում է 31 զոյգ ներվային ճիւղեր, որոնք անցնելով ողնաշարի որոշ ծակերից՝ գնում մտնում են մարմնի բոլոր մասերի մէջ, և կամ արտաքին տպաւորութիւններ են հաղորդում գլխի ուղեղին (զգայական ներվեր) և կամ շարժումն են առաջ բերում (շարժիչ ներվեր):

Ժ Ա. Ն Ե Ր Վ Ե Ր.

Սրանք սպիտակ դերձաններ են և հետզհետէ ճիւղաւորուելով մատիտի հաստութիւնից հասնում են ամենաբարակ ներվերի, որ միայն խոշորացուցով կարելի է տեսնել: Ներվերը տարածուած են մարմնի բոլոր մասերում և առաջ են բերում զգացողութիւն, շարժումն և նաև նպաստում են կերակրի մարսելուն: Նրանց սկիզբը գտնվում է գլխի ուղեղի մէջ: Ներվային համակարգութիւնը կարելի է նմանեցնել հեռագրական ցանցի, գլխի ուղեղը՝ կենդրոնական կայարանն է, երկրորդական կայարանի զըլխաւոր թելերը գտնվում են մէջքի ուղեղում, իսկ ներվերը՝ առանձին առանձին թելերն են: Արտաքին աշխարհից տեղեկութիւններ բերում են գլխի ուղեղին և այստեղից էլ կալծակի արագութեամբ հաղորդւում են հրամաններ (անդրագարծ գործողութիւններ՝ ընթերցմունք, նուագումն, քայլուածք, զրութիւն ևն, ևն):

Երբ գլխի ուղեղը վնասուած է, կամ նրա մէջ արիւն է լցվում, մարդու գիտակցութիւնը, շարժողութիւնը, զգացականութիւնը, խօսելու կարողութիւնը անհետանում է: Իսկ երբ մէջքի ուղեղն է վնասուած, առաջ է գալիս անդամալուծութիւն վնասուած տեղից ներքև գտնուած մասում (հաղորդականութեան ընդհատում): Իսկ երբ ներվը կտրվում է (հարուած, ծակոց), առաջ է գալիս զգացողութեան կամ շարժման դադարում, անդամալուծութիւն: Երկար ուղեղի վնասուելուց (կենսալին հանգոյց) որ չառաջ է գալիս կախուելուց, վիզը կտարելուց, ևն, անմիջապէս մահ է առաջ գալիս:

Այս բոլոր տեղեկութիւնները ստացուել են մանր դիտողութիւններ անելով մարդոց վերայ կամ փորձեր կատարելով կենդանիների վերայ:

Այսպիսի փորձերը և մինչև իսկ կենդանահատումները (վիվիսեկցիա) անչափ մեծ օգուտ են բերում մարդկութեան, այն ինչ այդպիսի գործողութիւններ կատարել կենդանիների վերայ կեղծ զթասրտութեամբ արդելուած են բժիշկներին Անգլիայում և մասամբ իսկ նաև Գերմանիայում:

Բացի ներվային այս համակարգութիւնից կայ մի այլ ևս ներվային համակարգութիւն, որը ենթարկուած չէ կամքի հրամաններին, որ ազգում և կանոնաւորում է մեր կամքից անկախ կեանքի համար անհրաժեշտ մի քանի գործարանների գործառնութիւնը, արիւնադարձութիւնը, շնչառութիւնը, սրնունդը, արտաթորումը ևն: Ներվային այս համակարգութիւնը կոչւում է համակարի կամ ջղային հանգոյց: Այս համակարգութիւնը գործում է ան-

ընդհատ՝ մինչև իսկ երբ մարդ քնած է կամ ան-
ըզգայ վիճակի մէջ է գտնվում (կաթուած, գանգի
վնասում, արբեցութիւն և չն):

Ներվային այս համակարգութիւնը ներկայա-
ցնում է երկու երկայն գորշ ճիւղեր, որոնք գտնւում են
ողնաշարի երկու կողմի երկայնութեամբ, ունեն շատ
հանգուցներ և արձակում են բազմաթիւ նուրբ թե-
լեր՝ առաւելապէս դէպի այն գործարանները որոնք
մեր կամքից անկախ են գործում (սիրտ, թոքեր,
ստամոքս, աղիք ևն): Բազմապիսի միացումներով
ներվային այս համակարգութիւնը կապուած է կա-
մաւորական ներվային համակարգութեան հետ, այն-
պէս որ նրանց գործառնութիւնը կախումն ունի
միմեանցից:

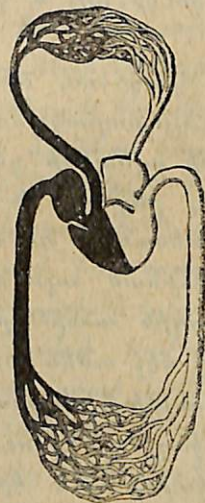
ԺԲ. ԱՐԻԻՆԴԱՐՁՈՒԹԻՒՆ.

Կարմրագոյն, տաք կենսային հեղանիւթը՝ որը
արիւն է կոչվում, անդադրում և մեծ արագու-
թեամբ անցնում է բազմաճիւղ խողովակների (ա-
նոթների) միջից, որոնք սփռուած են մարմնի բոլոր
մասերում: Արիւնը շարժող գործարանը կոչվում է

ԺԳ. Ս Ի Ր Տ

Սա ոչ զգացմունքների և ոչ էլ զգացողութիւն-
ների կենդրոնն է, այլ վարպետօրէն կազմակերպուած
մտեղէն մի շրհան է, մի սնամէջ (պօշ) մկանունք,
որ ներքուստ դռնակներ (խուփեր) ունի (Ձև 5): Սիրտը
կանոնաւորապէս կծկվում և կրկին լայնանում է,
երբ որ այս շարժումը դադարում է, սիրտն

էլ կանգ է առնում և մահը արագ վրայ է հասնում:
Սիրտը գտնւում է կրծքի խորշում՝ երկու թոքերի
մէջ տեղ և պատած է մի թաղանթով, որ սրտի
առաջատ կամ սրտակրանք է կոչվում. նա կոնա-
ձե է, սուր կողմով վար ու ձախ ծռուած և բը-
ռունցքի մեծութեամբ: Մտային անշրպէտով սիրտը
բաժանվում է երկու մասի. ձախակողմեանը աւելի
զօրաւոր արիւն է մատակարարում մեր մարմնին,
աչակողմեանը՝ մղում, քշում է արիւնը դէպի թո-
քերը՝ (Ձև 5):

Ձև 5.

Սրտի ձախակողմեան մասից արեան հոսանքը
մտնում է բնաշնչերակը (աօրտա), մի խողովակ, որը
մատի հաստութիւն ունի: Նա հեռագհետէ բաժան-
վում է աւելի ու աւելի նեղ, առածղական խողո-
վակների, ճիւղերի:

1576
4117
4111

ԺԴ. ՇՆՉԵՐՍԿ (ԱՐՏԵՐԻՍ)

Շնչերակները այլ և այլ անուն ունեն, նախելով թէ մարմնի որ մասի միջով են անցնում, որ մասին արիւն են տալիս, այսպէս կան զլիսային շնչերակ, բազկային շնչերակ, քնարեր շնչերակ ևն:

Պոյս ասելով հասկանում ենք արեան հոսանքի կանոնաւոր զարկը շնչերակի պատերին: Այդ զարկը գրաւի է մեր մարմնի այլ և այլ մասերում, ոչ միայն նախարագուկի, այլ և վզի, զլխի, բունքի և ածուկի վրայ:

Շնչերակները հետզհետէ ճիւղաւորուելով՝ աւելի նրբանում, աւելի բարականում են և կազմում են խողովակների մի այնպիսի ցանց, որոնք ամենանուրբ մազից էլ բարակ են (²/1000 միլիմետր լայնութեամբ) և տեսանելի են միմիայն խոշորացնող ապակիով: Արեան այս նուրբ ու բարակ խողովակները մազային անոթներ են կոչւում, նրանք մեր մարմնի մէջ ամեն տեղ են զտնւում և մեր կաշուն կարծրութիւն են տալիս: Երբ մատով սեղծում ենք մեր կաշին, սեղծուած տեղը սպիտակում է, և կրկին կարծրում է՝ երբ զաղարում ենք սեղծելուց: Սեղծելով՝ մազային անոթներից արիւնը հեռացնում ենք և ապա նրանք կրկին լցւում են: Թշի կարծրելը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ մազային անոթների յանկարծապէս արիւնով լցուելը. իսկ երբ հոգեկան յուզումների ժամանակ մէկը սփրրանում, զունատւում է, այդ ցոյց է տալիս, թէ արիւնը մազային անոթներից մտնում է մարմնի ներ-

քին մասերը: Ասեղով մատները ծակելիս, կամ դանակով կտրելիս՝ մենք վնասում ենք այդ մանր անոթները և արիւնը կաթ—կաթ դուրս է գալիս ինչպէս շուրը սպունգից:

Մազային անոթները ամենանուրբ կերպով ճիւղաւորելուց յետոյ՝ կրկին միանում և աւելի հաստ ճիւղեր են կազմում, որոնց միջով արիւնը վերադառնում է դէպի սիրտը: Այս անոթները կոչւում են

ԺԵ. ԵՐՍԿՆԵՐ (ՎԵՆԱ),

որոնք իբրև կապույտ լարեր պարզ կերպով տեսնւում են մեր ձեռի երեսին, երբ մանաւանդ ձեռներս կախում ենք, և համարեա թէ աննկատելի են դառնում, երբ ձեռներս բարձրացնում ենք:

Երբ ասեղով ծակւում է երակը, այնտեղից մութ կարծիր (սև) արիւն է դուրս գալիս հաւասարաչափ հոսանքով. իսկ երբ շնչերակն է ծակւում պաշտառ կարծիր արիւն է դուրս ցայտում, այսինքն՝ հոսում է աւելի ուժով, արագութեամբ և մղումով, որովհետև սրտի կծկուելովը նա շնչերակներից դուրս է մղւում:

Ինչից է առաջ գալիս արեան գոյնի այս տարբերութիւնը:

Ժ Զ. Ա Ր Ի Ի Ն.

Արիւնը բաղկացած է դեղնաւուն, թափանցիկ հեղանիւթից—շիճուկ, (որ այրուածքից առաջացած բշտիկների մէջ լինում է) և մանր, տա-

փակ կարմրագոյն գնդակներէց, որոնք միայն խոշորացոյցով կարող են նկատուել: Մի կաթիլ արեան մէջ լինում են 4—5 միլիոն գնդակներ, իսկ չափահաս մարդու բոլոր արեան մէջ 25 միլիարդ. (մարդու մարմնի ամբողջ քաշի $\frac{1}{12}$ կանր արիւնն է կազմում, այսինքն՝ մօտաւորապէս 10 ֆունտ, երբ մարմինը կշռում է 130 ֆ). բաց թողնուած արիւնը իւր բաղադրիչ մասերին է բաժանւում, մակրոցուելով: Բացի կարմիր գնդակներից՝ արեան մէջ գտնւում են նաև սակաւ քանակութեամբ «արեան ճերմակ գնդակներ», որոնցից բնդհանրապէս կազմւում է թարախը:

Արիւնը մեր մարմնին տալիս է սնունդ ու տաքութիւն: Թէ առաջինը և թէ երկրորդը կատարւում են զլխաւորապէս արեան կարմիր գնդակների միջոցով: Մութ կարմիր արիւնը բովանդակում է առաւելապէս ածխածին, իսկ պայծառ կարմիր արիւնը՝ աւելի թթուածին:

Պայծառ կարմիր արիւնը ամենանուրբ մաղաչին անօթներէց անցնելիս՝ մարմնին տալիս է թրթուածին և բնդունում է ածխածին: ձիշան ասելով, արեան շրջանառութեան ժամանակ նոյն գործողութիւնն է կատարւում, ինչ որ և այրուելու ժամանակ, երբ նոյնպէս գործադրւում է թրթուածին և բաժանւում է ածխածին. այսպիսի գործողութեամբ պահպանւում է մեր մարմնի շերտութիւնն ու սննդառութիւնը:

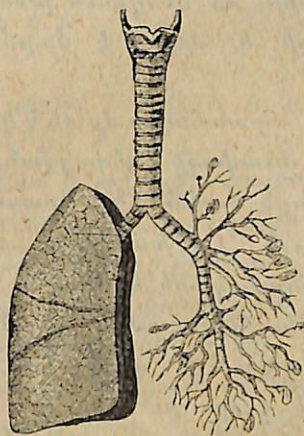
Իւր պաշտօնը կատարած ածխածինով լի թուխ արիւնը երակներով կրկին դառնում է դէպի սիրտը, կրկին մաքրւում է, այսինքն տալիս

է ածխածին, բնդունում է թթուածին և դառնում է դարձեալ պայծառ, կարմիր:

Այս երևոյթը կատարւում է արեան փոքր շրջանառութեան ժամանակ թոքերի մէջ շնչառութեան միջոցով:

Ժէ. ԹՈՒՔԵՐԸ.

Երկու սպունդանման, արիւնով հարուստ ու բլթակների (մասերի) բաժանուած պարկեր են կրծքի խորշում, սրտի երկու կողմը, և արտաքուստ ծածկուած թոքային թաղանթով (Ձև 6): Նրբանց մէջ կրծքի վանդակի կանոնաւորապէս բար-

Ձև 6.

ձրանալովը, ինչպէս և ստոծածու կծկուելովը օդը շարունակ ներս է մտնում և դուրս գալիս: Օդը նախ մտնում է շնչափողը, որը ծառի նման աւելի ու աւելի մանր ճիւղերի է բաժանւում, որոնք վեր-

չանու՞մ են անհամար մանրիկ բշտիկներով, որոնք ծածկուած են արեան փոքր շրջանի բազմաթիւ մազային անօթներով, որ արիւն են ստանում սրտի աջ կիսամասից.— Այս բշտիկների մէջ մտնող օդից մազային անօթները թթուածին են առնում, և իրանցից հեռացնում են ածխաթթուէն, որը մեծ քանակութեամբ գտնվում է մեր արտաշնչած օդի մէջ: Այսպիսի դործողութեամբ արիւնը կրկին պայծառ կարմիր է դառնում, մտնում է սրտի ծախ կիսամասը և այստեղից էլ տարածվում ամբողջ մարմնի մէջ:

Թթուածինը օդի կենդանարար և սննդատու մասն է, իսկ ածխաթթուէն—ալրման արդիւնը, աւելցուք, մոխիր, որ սննդառութեան համար կարևոր չէ, ուստի և պէտք է մարմնից դուրս հեռացուի:

Եթէ այս արտահանումը ունէ կերպով դժուարանայ (օր. շնչափողի նեղացման, խեղդուելու, կախուելու և այլն ժամանակ), արագապէս մահը վերայ է հասնում, (ածխաթթուէնից թունաւորում): Նոյն անշնչացման երևոյթն է առաջ դալիս՝ երբ թոքերի մէջ թթուածին չի մտնում (ինչպէս որ մուկը սատկում է փակ խուփի տակ կամ Կալկատայի սև քարայրում):

Բացի ածխաթթուէից նիւթերի փոխանակութեան ուրիշ մնացորդներ ևս լինում են, որ նորա պէս պէտք է դուրս հանուեն, այն է՝ ջուրը և մէզիտը (մօզէինա): Զուրը մեր մարմնից արտահանվում է մասամբ թոքերով (մեր արտաշնչած խոնաւ օդը), մասամբ մորթով (քրտինք) և վերջապէս

երիկամուներով (պլոնիկ): Մէզիտը բովանդակում է մեր մարմնի իւրացրած նիւթերի բորակային անպէտք մասերը, մեծ քանակութեամբ ջրի մէջ լուծուած, որը դուրս է հանվում

ԺԼ. ԵՐԻԿԱՄ ՈՒՆԲՆԵՐՈՎ,

Որոնք երկարաձև, տափարակ, լոբիածե մարմին են և գտնվում են որովայնի յետևի պատի վերերը, ունաշարի երկու կողմը: Մէզիտը (մէզը) դուրս գալով երիկամուներէրից՝ երկու երկայն խողովակներից անցնելով հաւաքվում է միգափամփուշտի մէջ, որ գտնվում է կոնքի վարի կողմը դէպի առաջ: Անպէտք նիւթերի արտահանման համար ոչ նուազ կարևոր է և

ԺԹ. Կ Ս Շ Ի Ն.

Որ ծածկում է ամբողջ մարմինը և իբրև տաքութեան վատ հաղորդիչ պահպանում է մեր մարմնի տաքութիւնը, այսինքն՝ չի թողնում, որ մենք տաքութիւն կորցնենք: Նոյնը կատարում է և մեր կաշու տակ գտնուած ճարպային շերտը:

Կաշու տակ գտնվում են անթիւ անհամար քրտնաբեր գեղձեր (մօտ 3 միլիօն), որոնք 24 ժամուայ մէջ համարեա նոյնքան ջուր են դուրս հանում, որքան և երիկամուներէրը (մօտ 2¹/₂ Ֆունտ 24 ժամում): Այդ արտահանումը լինում է կամ իբրև քրտինք և կամ իբրև աննկատելի զօլորչիացում:

Այս ջրի մէջ բովանդակվում են ոչ նուազ քանակութեամբ անպէտք նիւթեր (այն է աղեր՝ մօտ 2 մսխալ), որոնք մնալով մարմնի մէջ կարող են մեր առողջութիւնը վտանգել (պէտք է խնամք տանել կաշու մաքրութեան, լուացուել):

Ի. Կ Ե Ր Ս. Կ Ո Ւ Ր Ը.

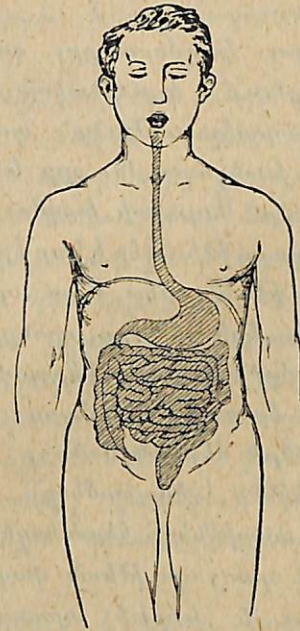
Ծառայում է մեր մարմնի արդէն մաշած ու հեռացուած մասերը փոխարինելու և օրգանիզմի նորոգութեան համար նոր նիւթեր պատրաստելու: Որպէս զի կերակուրը այս նպատակին ծառայի, նա պէտք է անցնի այլ և այլ լայնութեամբ մկանային խողովակներից մարսողութեան գործարանը, ուր նրանից առնվում են այլև այլ սննդարար նիւթեր, որ լետոյ մտնում են արեան մէջ, (մարսողութիւն Զև 7)

Բերանի խորշում կերակուրը մանրվում է ստամոքսում, խառնվում է թուրքի հետ, և որկորից, որրն շնչափողի ետևն է գտնվում, անցնում է կերակրափողը և մտնում է

Ի Ս. Ս Տ Ա Մ Ո Ք Ս Ը.

Սա մկանային մի մեծ պարկ է, որի պատերը ներքուստ բազմաթիւ ծալքեր ունեն, որոնք արտադրում են ստամոքսային թթու հալեցնող հոյզ: Այս հոյզը խառնվում է կերակրի հետ ստամոքսի անրնդհատ շարժման պատճառով Այս կերպով ստացուած սննդարար նիւթերի խառնուրդը ստամոքսի

կծկումով աղիքների մէջ է մղվում, և աղիքների որդնածե շարժումով առաջ է գնում: Աղիքների պատերի մէջ գտնուած աւշային անօթները, այս կերակրի խառնուրդից ծծում են բոլոր սննդարար մասերը և իբրև կաթնագոյն հիւթ (մամաց = ХИЛУСЬ) մտցնում են արեան մէջ:

Զև 7.

Կերակրի խառնուրդը մամաց դառնալու համար պէտք է ենթարկուի որոշ մարսեցուցիչ հիւթերի ազդեցութեան, այն է՝ մաղձի, որը պատրաստվում է լեարդի մէջ (գտնվում է ստոծանու տակը, աշ կողմը) և ենթա-ստամոքսային հոյզի (մսահոյզի), որ առաջ է գալիս սրամոքսի ետևը գտնուած գեղձից:

Կերակրի մնացորդը, որ այլ ևս չի բովանդակում ոչ մի սննդարար նիւթ, զնում հասնում է մինչև աղիքի ծայրը (ուղիղ աղիք) և այստեղից դուրս է նետվում:

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՍՏԻԿՆԵՐ

Երբ մարդու կազմուածքը, զանազան պատճառներով, կորցնում է իւր բնական դրութիւնն ու ներքին հաւասարակշռութիւնը՝ առաջ է գալիս գործարանների խանգարումն, որը և կուչում է հիւանդ կազմուածք: Այդպիսի կազմուածքը առաջ է բերում նոր զգացողութիւններ և նոր երևոյթներ մարմնի գործունէութեան մէջ: Ահա այս նոր զգացողութիւններն ու երևոյթները, որոնք չատուկ են հիւանդ կազմուածքին և պարզ կերպով ցոյց են տալիս՝ թէ ի՞նչ է կատարում մարդու ներսում, նորա գործարանների մէջ, ընդհանուր անունով կուչում են աստիկներ (սիմպտոմներ):

Գլխաւոր աստիկները հետևեալներն են.

1. Ցաւ և զգացողութեան փոփոխութիւն.
2. Հեռոց.
3. Հազ և խորխի արտադրութիւն.
4. Կապտութիւն (Ցիանոս)
5. Զրգոյութիւն.
6. Սրտի բարբախումն
7. Փսխելը.
8. Զկրտալը և ախորժակի խանգարումն.
9. Փորլուծութիւն և Փորկապութիւն.
10. Փորի ուռչելը (մէթէօրիզմ)
11. Դեղնախտ
12. Մէղի խանգարումն.
13. Տենդ.
14. Անդիտակից դրութիւն
15. Շարժման ընդունակութեան սահմանափակում և կորուստ.
16. Կաշուի դուրս տալը (ցաներ):

Այժմ այս բոլոր աստիկները նայենք առանձին առանձին:

Ցաւը, ինչպէս և ամեն մի անձնական տկարութիւն՝ ամենից առաջ կախուած է հիւանդի անհատականութիւնից: Ցաւի էութիւնն այն է՝ որ մեր զգացող ներվերը այս կամ այն տեղում ստանում են անսովոր զրգիւ և այդ հաղորդում են մեր զիտակցութեան:

Ցաւի զգացողութեան աստիճանը և նորա որպիսութիւնը զանազան տեսակ են լինում. ցաւի զգացողութեան աստիճանից չի կարելի եղրակացնել հիւանդութեան ծանրութեան մասին:

Երբեմն փոխանակ ցաւի զգացողութեան պատահում է, որ հիւանդը կորցնում է իւր ամբողջ զգացողութիւնը. այդպիսի դէպքում կաշուի մասնաւոր և կամ ընդարձակ տեղի զրգուածը առաջ չի բերում համապատասխան զգացողութիւն. այդպիսի երևոյթներ տեղի են ունենում կաթուածների (պարալիչների) և ուրիշ հիւանդութիւնների, զլխաւորապէս ներվաչին համակարգութեան խանգարման ժամանակ:

Հեռոց կուչվում է արագ կատարուող ոչ խոր շնչառութիւնը. այդ երևոյթը ի միջի այլոց առաջ է գալիս արեան փոփոխութիւնից և շրնչափողում եղած զանազան արգելքներից և կամ սրտի ներվաչին համակարգութեան անկանոն գործունէութիւնից. անշուշտ կարող են այս պատճառները միասին տեղի ունենալ:

Հազն առաջ է գալիս շնչափողի մաղասալին թաղանթի զրգուելուց. հազի ժամանակ մենք ար-

տալրու՞մ ենք խորխ, որի մէջ կարող են լինել մա-
ղաս, թարախ, փոշի, երբեմն և արիւն:

Արեան որոշ չափով երեւալը խորխի մէջ կոչ-
ւում է արիւնաթքումն, բայց պէտք է զանազանել
խակական արիւնաթքումը խորխի և արեան միա-
ցումից, որը գալիս է բերանից և ըթից:

Արիւնաթքումը կարող է առաջ գալ և այլ
պատճառներից, և միշտ հետեանք չէ թոքերի հի-
ւանդութեան. յաճախ, սակայն, արիւնաթքում լի-
նում է թոքերի, կոկորդի, և սրտի հիւանդութեան
ժամանակ:

Սաստիկ հազի ժամանակ շատ անգամ ցաւ է
առաջ գալիս ներքին կողերի սահմաններում, որը
կախուած է նոցա հազի ժամանակ կատարած յա-
ճախակի և ուժեղ շարժումներից: Հազի ժամանակ
երբ չի լինում խորխ՝ կոչւում է չոր հազ, որը
շատ տանջում և նիհարացնում է հիւանդին:

Կայ և մի այլ տեսակ զուտ ներվային հազ,
բայց ալգպիսի հազ քիչ անգամ է պատահում:

Կապտութիւնը լինում է մասնաւոր և ընդ-
հանուր, առաջինը կախուած է արտաքին պատճառ-
ներից (սեղմուած մատ, ցրտից կապտած քիթ), իսկ
ընդհանուր կապտութիւնը տեղի է ունենում արիւ-
նադարձութեան և շնչառութեան գործարանների
խանգարման պատճառով: Կապտած տեղը առհասա-
րակ, շոշափած ժամանակ սառն է լինում:

Ջրգողութիւն կոչւում է հեղուկի աւելորդ մա-
սի հաւաքուելը կաշուի տակ, կամ մեր մարմնի
խորշերում: Երբ մարմնի մի որևէ մասն է միայն
վնասուած, օր ոտը, այն ժամանակ չեն ասում

ջրգողութիւն, այլ՝ ջրակալումն, այսինքն հասարակ
ուռույցը:

Ջրակալուած մասերը ծաւալով մեծ են լինում,
զժգոյն, լարուած և շոշափելիս սառն:

Ջրգողութիւնը մի շատ սովորական աստիկ է,
որը կարող է տեղի ունենալ երիկամուկների, սրբ-
տի, լեարդի և շնչառութեան գործարանների հիւան-
դութեան ժամանակ:

Սրտի բարախումն կամ սրտի արագնթաց
գործունէութիւն կարող է բոլորովին ոչ հիւան-
դացնող պատճառներից առաջ գալ. օր. ուրախու-
թիւնից, արտմութիւնից, ծիծաղից, արագ քայլո-
ւոց, ծանրութիւն վերցնելուց ևն: Ինչ վերաբերում
է հիւանդացնող պատճառներին, որոնք և փոխում
են սրտի գործունէութեան եղանակը, նոքա կապ
ուենեն սրտի և թոքերի հիւանդութեան հետ:

Փսխումը մի գործողութիւն է՝ որը զուրս է
նետում ստամոքսում գտնուած նիւթերը, փսխումից
առաջ տեղի է ունենում սրտի խառնուելը, որի ժա-
մանակ արտադրուում է մեծ քանակութեամբ թուք
և մեծ քանակութեամբ էլ օդ է կուլ զնում: Փսխելու
ամենսովորական պատճառը լինում է ստամոքսի
մաղասային թաղանթի անսովոր նիւթերով զրգր-
ուելը. բայց կարող է առաջ գալ և ուրիշ պատճառ-
ներից, օր. գլխի և ողնաշարի ուղեղների զանազան
հիւանդութիւններից:

Երբեմն փսխելու ժամանակ բացի ստամոք-
սում եղած նիւթերից՝ զուրս է գալիս և արիւն,
որը կոչւում է արիւնային փսխումն. սա հետեանք է
ստամոքսի արեան անոթների խանգարմանը:

Զկրտալն առաջ է գալիս այն դէպքում՝ երբ մենք ստամոքսից որկորի միջոցով դէպի վեր ենք մղում ոչ թէ կոշտ կամ հեղուկ նիւթեր՝ այլ գազեր:

Զկրտալու ժամանակ դուրս եկած գազերը բաղկացած են կուլ տուած օդից և կամ այլ գազերից՝ որոնք գոյանում են սնունդի մարսողութեան ժամանակ. վերջին դէպքում՝ այդ գազերը յաճախ ունենում են անսխորժ հոտ:

Ախորժակը լինում է և՛ ուժեղ, և՛ թույլ. տենդային ծանր հիւանդութեան ժամանակ ախորժակի պակասումը կապուած է ծարաւի սաստկութեան հետ. այսպիսի դէպքում լեզուն առհասարակ ծածկուած է լինում նուրբ փառով:

Երբեմն հիւանդն ունենում է այլանդակ ախորժակ, այսինքն առաջ է գալիս ցանկութիւն ուտելու անսովոր իրեր, օր. ածուխ, կաւիւն, կիր ևն:

Այգպիսի երևոյթներ նկատուում են մէկ այն ժամանակ՝ երբ հիւանդը ճիճու է ունենում և մէկ էլ արեան պակասութեան մի քանի դէպքերում ու ներվային համակարգութեան որոշ հիւանդութիւնների ժամանակ: Յամենայն դէպս՝ ախորժակի խանգարումն ապացոյց է՝ որ ստամոքսը և աղիքները զանուում են անբնական դրութեան մէջ:

Փորլուծութիւն կոչուում է շատ արագ կրկրնուող անբնական հեղուկի դուրս ելնելը, որը կախուած է աղիքների ուժեղ շարժուելուց (պերիստալտիկա) և առաջանում է նոցա մաղասային թաղանթի բորբոքումից. ուղիղ աղիքի մշտական և

հիւանդագին գրգռումը յաճախակի նքոցի հետ՝ կուչուում է տենեզմ:

Փորկապուլթիւն կոչուում է կղկղանքի կուտակումը աղիքների մէջ, և նոցա դանդաղ կերպով դուրս արտաթորումը. որն առաջանում է աղիքների գործունէութեան թույլ պերիստալտիկայից:

Փորլուծութեան և փորկապուլթեան ժամանակ՝ անհրաժեշտ է ուշադրութիւն դարձնել արտաթորուած նիւթերի վրայ, որոնք կարող են պարունակել իրանց մէջ և ուրիշ անսովոր նիւթեր. այսինքն մաղաս, արիւն, թարախ, ճիճու և այլն: Շատ անգամ պատահում է՝ որ ուղիղ աղիքը դուրս է դառնում, այսպիսի դրութիւնը կոչուում է ուղիղ աղիքի դուրս բնկնելը:

Փորի ուռչելը (մէթէօրիզմ), այսինքն գազերի մեծ քանակութեամբ հաւաքուելը աղիքներում, որն առաջացնում է սաստիկ ցաւի զգացողութիւն փորի մէջ, նոյնպէս և ուրիշ երևոյթներ՝ որոնք առաջ են գալիս ուրած աղիքների մերձակայ գործարանների ճնշումով:

Սէթէօրիզմը առաջ է գալիս աղիքների հիւանդութիւնից և կամ թէ ընտերապատից, այսինքն, այն նուրբ թաղանթից, որը պատում է փորի խորշի ներքին գործարանների մի մասը. մէթէօրիզմն առաջ է գալիս նոյնպէս ներվային համակարգութեան խանգարումից:

Դեղնախտ կոչուում է մորթու և աչքի ճերմակուցքի դեղին դափռանային անբնական գոյնով ներկուելը, այս երևոյթն առաջ է գալիս լեղիի կամ մազձի բռնուելուց, այսինքն՝ երբ վերջինիս մեծ

մասը չի թափւում նախադիրքում, այլ ծծւում է արեան մէջ և այսպիսով՝ նորա գունաւոր մասը հաւաքւում է կաշուի և մաղասային թաղանթների արանքում:

Լեզին լցուելով արեան մէջ՝ անցնում է նոյնպէս և մէզի մէջ, որի շնորհիւ և մէզը դեղնախտի ժամանակ ներկուած է լինում մութ գարնչրի գոյնով: Իսկ կղկղանքը՝ զրկուած լինելով լեզիից՝ փոխում է իւր գոյնը և ստանում է կաւի գոյն:

Լեզիի լեցուելն արեան մէջ՝ յաճախ առաջ է բերում զանազան ծանր հետեւանքներ. մորթի բոր գալը, մարսողութեան խանգարումն, բերնի դառնահամութիւն ևն:

Մէզի խանգարումը կախուած է մէզի որակից և քանակից. մէզի բնական քանակութիւնը 24 ժամում լինում է հինգից մինչև տասն բաժակ. զանազան պատճառներից կարող է փոխուել. օր միզանցքի, սրտի և երիկամուկների հիւանդութեան ժամանակ: Բոլոր տենդային հիւանդութեանց ժամանակ՝ մէզը լինում է բնականից աւելի թանձր և մուգ:

Տենդը ոչ թէ հիւանդութիւն է՝ այլ սիմպտոմ. սրը առաջանում է երբ պատահում են ուրիշ հիւանդութիւններ. սորա էութիւնը կազմում է տաքութեան սաստկութիւնը: Մինչդեռ մարմնի բնական տաքութեան աստիճանը թւատակում հասնում է 36—37 աստիճանի, տենդային հիւանդի տաքութեան աստիճանը կարող է բարձրանալ մինչև 38, 39, 40, նոյն իսկ մինչև 42 աստիճանի:

Մարմնի տաքութեան աստիճանի բարձրանալը

երբեմն տեղի է ունենում զողալուց առաջ՝ և երբեմն միասին:

Իոզն է ցրտի զգացմունքը, որը մի քանի դէպքերում շատ սաստիկ է լինում:

Տենդային հիւանդի մորթը շոշափելիս՝ տաք է լինում և մեծ մասամբ չոր, քիչ անգամ քրտնած: Հիւանդն առհասարակ կորցնում է ախորժակը, լեզուն ծածկուում է փառով, ծարաւը սաստկանում, մէզը պակասում է, դառնում է աւելի թանձր և մուգ: Տենդի սաստկութիւնը կախուած է ինչպէս տաքութեան աստիճանից, նոյնպէս և հիւանդի հոգեկան դրութիւնից (զրգուած դրութիւն, հոգեկան ճնշուած վիճակ, գիտակցութեան մթնացում, գործարանների զգացողութեան բթանումն, նոյնպէս և զառանցանք): Տենդային հիւանդը շուտով նիհարանում է, պակասում է կշիռը, և առհասարակ նուազում է: Առհասարակ տենդը շատ լուրջ սիմպտոմ է և պահանջում է նոյնպէս և լուրջ հետազոտութիւն և ուսումնասիրութիւն:

Տաքութիւնը երբ բարձրանում է՝ պէտք է նշանակել նորա աստիճանները օրական չորս անգամ. առաւօտեան իննին, ցերեկուայ մէկին, երեկոյեան՝ վեցին և իննին:

Աչքի անցկացնելով այդ ցուցակը՝ կարելի է իմանալ՝ որ տաքութիւնը երբեմն մշտական է և երբեմն բնութագրող. մշտական կոչւում է, երբ բարձր աստիճանը միևնոյն բարձրութեան վրայ է մնում ամբողջ հիւանդութեան ընթացքում, իսկ բնութագրող—երբ բարձր աստիճանը միայն մի քանի ժամ է տևում:

Տենդր երբեմն տեւում է ոչ թէ միայն մի քանի ժամ, այլ նոյն իսկ մի քանի օր, ինչպէս պատահում է տենդախտի — մալարիայի — ժամանակ:

Անզիտակից զրուծիւնը և կամ զիտակցութեան թուլանումը ընդունւում է ինչպէս հետեւանք գլխի ուղեղի գործունէութեան խանգարման:

Գիտակցութեան կորուստը կարող է տեղի ունենալ կամ տենդային զրուծեան և կամ ներվաչին համակարգութեան զանազան թոչներով թունաւորուած ժամանակ, թունաւորումը կարող է կատարուել ոչ թէ միայն արտաքուստ, այլև ներքուստ, մեր կազմուածքից, օր. օրգանիզմում բրունուած մէղի պատճառով (ուրեմիա): Գիտակցութիւնը կորսւում է նոյնպէս ուշաթափութեան և կաթուածի ժամանակ: Գիտակցութեան կորուստ կարող է առաջ գալ և ուղեղի ծանր վերաւորման դէպքում:

Չարժման ընդունակութեան սահմանափակումը կամ կորուստը կարող է առաջ գալ կամ՝ առհասարակ հիւանդի թուլութիւնից, կամ անզիտակից զրուծիւնից և կամ՝ մեր կազմուածքի ամբողջութեան խանգարումից (ոսկրաբեկումն, կամ տեղից խախտուելը ևն) և կամ մեր գործարանների կրած զօրեղ զգացողութիւններից օր. յօդացաւից:

Ներվաչին ծանր հիւանդութիւնները նոյնպէս յաճախ առաջ են բերում շարժման ընդունակութեան կատարեալ կորուստ և կամ սահմանափակումն, ինչպէս օր, կաթուածները:

Ցանկերը, որոնք դուրս են գալիս մարդու մորթու վերայ, տեսակ տեսակ են: Կալ մի առան-

ծին զիտութիւն մորթու հիւանդութեան մասին (Դերմատոլոգիա) ¹⁾ և մի այլ զիտութիւն սիֆիլիսի մասին: Կան ցաներ՝ որոնք դուրս են գալիս մի քանի ներքին հիւանդութիւնների հետ միասին: Արդէն յայտնի են որոշ ցաներ, որոնք դուրս են գալիս քութէշի, կարմրուկի — (սքարլատին) բժաւոր հարիւնքի, ծաղիկի և լնդագարութեան (ցինդա) ժամանակ:

Պէտք է ի նկատի ունենալ՝ որ չիշեալ բոլոր ցաները հեշտութեամբ կարելի է շփոթել այն բժերի հետ՝ որոնք առաջ են գալիս մորթու վրայ միջատների կծելուց. պէտք է ի նկատի ունենալ և քրտնքախաշը, շրթունքի վրայ տենդից առաջ եկած ցանը, և մկնատամը (լիշայ) քթի վրայ:

Գրտնքախաշը ըստ ինքեան մի ցան է՝ որ առատ քրտինքից չետոյ երևում է որոշ մարդկանց մորթու վրայ: Նոքա կարմիր մանր բծերով դասաւորուած են միմեանց մօտ, և դրանց մէջ երբեմն աչքի են ընկնում հազիւ նշմարելի չրալի բշտիկներ: Շրթունքների և քթի վրայի մկնատամը յաճախ առաջ է գալիս տենդային հիւանդութիւնների ժամանակ. սոքա նոյնպէս փոքրիկ բշտիկներ են և ունենում են ջրային գոյն: Այդ բշտիկները յաճախ միանում են միմեանց հետ, շուտով չորանում են և նոցա տեղում գոյանում է մուգ կամ կարմրագոյն կեղև:

Ցաները լինում են ոչ թէ միայն մորթու

1) Տէս մեր «ինչ բան է կաշու հիւանդութիւնը» և «Սիֆիլիս» գրքոյկները:

վրայ՝ այլև մաղասային թաղանթի, առանձնապէս՝ բերնի մաղասային թաղանթի վրայ չոր քութէշի կամ կարմրուկի ժամանակ:

Հիւանդութեան պատճառները և վարակումն: Մարդը, ընդհարուելով արտաքին աշխարհի հետ, շատ անգամ ենթարկուած է այնպիսի պայմանների՝ որոնք խանգարում են նորա կազմուածքի հաւասարակշռութիւնը, այսպիսի պայմանների կարգին են պատկանում ամենից առաջ զանազան մեքենայական և ջերմային (տաք և ցուրտ) ազդեցութիւնները:

Մեքենայական և կամ, այսպէս ասած, կոպիտ ուժի ազդեցութեան տակ՝ մարմնի և կամ կազմուածքի մէջ առաջ են գալիս խեղաթիւրումներ, օր, փայտով, քարով և կամ դանակով կարելի է զրրկուել ձեռից, ոտից, գլխից ևն:

Իսկ ջերմային ազդեցութեան՝ պատկանում են մրսելը, սառչելը, այրուածքը, տրեւային կաթուած ևն:

Աւելի շատ վնասակար ազդեցութիւն առաջ են բերում զանազան թոյներ, որոնք ընդունուած են կամ դրսից, կերակուրի, օդի միջոցով, և կամ գոչանում են մարմնի ներսում, օրգանիզմի գործունէութեան խանգարման պատճառով:

Հիւանդութիւն առաջացնող գլխաւոր պատճառներից են վատ առողջապահական պայմանները և մարդու կազմուածքը ներկայացնող այդ բարդ մեքենայի մաշուելը: Ահա սորա են այն պատճառները՝ որոնք առաջ են բերում հիւանդութիւն:

Սկսենք մանրամասն խօսել վարակման (ինֆէկցիա) մասին: Ներքին զանազան հիւանդութիւնների մէջ առանձին տեղ են զբաւում վարակիչ հիւանդու-

թիւնները: Ինֆէկցիա բառը ճիշտ թարգմանութեամբ նշանակում է մի որևէ վնասակար բանով սնուելը:

Վարակիչ հիւանդութիւնները վնասակար են այն պատճառով՝ որ հեշտութեամբ փոխուած են մէկից միւսին. և կարող են միաժամանակ վարակել որոշ տեղում գտնուած ամբողջ բազմութեան—այս դէպքում կոչվում է համաճարակ հիւանդութիւն— էպիդէմիա:

Փրանսիացի գիտնական Պաստերի և անգլիացի վիրաբույժ Լիստերի աշխատանքների շնորհիւ՝ այդ հիւանդութիւնների էութիւնն ու պատճառը սկսեց աստիճանաբար պարզուել, իսկ այժմ՝ արդէն մեծ լոյս է սփռուած այդ առաջուայ այնքան մութ ճիւղի վրայ. և այս բանին մեծ ծառայութիւն արաւ մանրադիտակը ¹⁾:

Վարակումն առաջ է գալիս այն ժամանակ՝ երբ մեր մարմնի մէջ այս կամ այն ճանապարհով մուտք են դործում փոքր գործարանաւոր մարմիններ—միկրոբներ: Սյդ տեղ նոքա երբեմն գտնուած են նպաստաւոր պայմաններ իրանց դարգացման և բազմացման համար և այդպիսով ոչնչացնելով մեր կազմուածքի հաւասարակշռութեան համար անհրաժեշտ նիւթերը՝ առաջացնում են հիւանդութիւն, որը որոշուած է իրան յատուկ սիմպտոմով:

Սյդ միկրոբները մեծաւ մասամբ ունենում են մի կտոր փայտի և կամ կլոր ձև և յայտնուած են,

¹⁾ Տես բժ. Արծրունու և իմ «Վարակիչ Հիւանդութիւն» գրքի կէտերը:

Որպէս զի օրդանիզմը կարողանայ չափողութեամբ կռուել իւր մէջ թափանցող անտեսանելի վարակիչ նիւթերի հետ՝ պէտք է պահպանել նորան համապատասխան շորերով թէ՛ մրսելուց և թէ՛ առհասարակ ցրտի և տաքութեան վնասակար ազդեցութիւնից. և պէտք է կռուել հէնց իրանց միկրօբների հետ:

Նախ պէտք է գիտենալ, որ հարկաւոր է խրատապահանջ մաքրութիւն այն ամենի՝ ինչ որ շրջապատում է՝ հիւանդին՝ և նորան խնամողներին. այս նախ մի ապահով միջոց է՝ որի պատճառով վարակումը հիւանդից չի անցնի դէպի առողջը, այս դէպքում հոգ պէտք է տանել նոյնպէս և օդի մաքրութեան և փոշու առաջն առնելու համար:

Բայց չաճախ այս միջոցներն անբաւարար լինելով՝ ստիպուած ենք այդ միկրօբների առաջն առնել նոցա ոչնչացնող նիւթերով. այսինքն, պէտք է դիմել ախտահանութեան—դեզինֆէկցիայ. Պէտք է ախտահանել բնակարանը և հիւանդին շրջապատող բոլոր իրերը. նորա մէզը, խորխը, կղկղանքը, յաճախ նոյնպէս առիթ է լինում ախտահանել հիւանդին խնամողի ձեռները:

Ախտահանութեան միջոցներ շատ են առաջարկուած. մենք այստեղ կ'իշխատակենք աւելի կարեւորներն ու գործածականները. այսպիսիներից են՝ տաքութեան բարձր աստիճանը, հարիւր աստիճանից էլ աւելի (եռացումը, գոլորշին). Ֆօրմալինի—գազային նիւթի քառասուն տոկոս ջրային խառնուրդը. թունդ սպիրտը. քլոր և քլորային կիրը, սուլֆմայի լուծուածքը (մէկ մաս սուլֆմայ 1000

մաս ջուր) կարբօլեան թթուութի լուծուածքը (5 տոկոս) և այլ հասարակ ախտահանիչներ, օր, կրէօլին (մէկ թէչի գդայ մէկ բաժակ եփած ջրի մէջ). բօրաթթու ջրախառն կիր (հինգ մաս բացած կիրը խառնել տասն մաս ջրի հետ):

Բացի այդ՝ որպէս զի համաճարակը չտարածուի, պէտք է խոյս տալ այդպիսի հիւանդներին մի տեղ հաւաքելուց, իսկ վերջիններին՝ պէտք է տեղաւորել աւելի բնդարձակ սենեակներում, որովհետեւ նեղուացք տեղում, առանց արեգակի, թարմ օդի և առատ լոյսի՝ հիւանդի վրութիւնը աւելի դէպի վատը կերթայ:

Վարակման առաջն առնելու համար դիմում են կարանտինի. այսինքն խիստ կերպով առանձնացնում են այն տեղը՝ ուր համաճարակ հիւանդութիւնը արդէն կոտորած է գործում: Չնայած այսպիսի նախազգուշացնող միջոցների, եթէ առողջ մարդը այնուամենայնիւ հիւանդանայ՝ այն ժամանակ պէտք է հոգս տանել բժշկելու համար, որն արդէն բժշկի գործն է:

Բժշկականութեան հայր անմահ Նիպոկրատ ասում էր՝ թէ հիւանդին բժշկում է ինքը բնութիւնը, իսկ բժիշկը՝ մենակ խնամում է հիւանդին և օգնում բնութեան: Այս կարծիքը միանգամայն արդարացի է ներկայ ժամանակում, և մենք կաւելացնենք, հիւանդութեան ժամանակ արագ հասնող օգնութիւնն ունենում է աւելի մեծ նշանակութիւն, քան ուշ բժշկելը:

Ահա թէ ինչու համար շուտով օգնութեան հասնելու խնդիրը անհրաժեշտ պէտք է լինի թէ՛

տանը և թէ մանաւանդ պատերազմի դաշտում, ուր դու որպէս զինուոր շատ անգամ կզգաս կարիքն այդ օգնութեան. Գո սեփական միջոցներով կարող ես քեզ օգնել, բայց այն պայմանով՝ երբ դու առաջուց ծանօթ ես ժամանակակից զիտութեան դէժ ամենատարրական մասի հետ:

ՅԱՆԿԱՐԾԱԿԱՆ ՀԻՒՍՆԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՍԿԶԲՆԱԿԱՆ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆԸ ՄԻՆՉԵՒ ԲԺՇԿԻ ԳՍԼԸ.

Յանկարծական հիւանդութիւնները, ըստ երեւոյթին, կատարեալ առողջութեան ժամանակ պատահում են մարդուն անսպասելի կերպով:

Ամենաօրհասական և յանկարծակի հիւանդութիւնը, որը ոչ մի տեսանելի պատճառի հետ կապուած չի երևում, և որի հետևանքը լինում է մահ՝ այդ սրտի կաթուածն է:

Սրտի կաթուածը, որպէս յանկարծական և ինքնուրոյն հիւանդութիւն, միշտ ունենում է իւր թագնուած պատճառները, օր, սրտի մասերի մաշուիլը, ներվերի հիւանդութիւնը, որոնք անտեսանելի և դանդաղ կերով պատրաստում են ծանր օրհասական դրութիւնը — մահը:

Մահը՝ ըստ ինքեան դադարումն է՝ բոլոր կենսական գործօնների և համարեա միշտ վրայ է դալիս կամ սրտի կամ թոքերի և կամ ուղեղի միջնորդութեամբ:

Մահուան նախորդում է տաղնապր—ազօնիս. այսինքն այն կռիւր՝ որ օրգանիզմը ազատելու համար մղում է մահուան դէմ. սա սկսած մի քանի

վայրկեանից երբեմն տեւում է մինչև մի քանի ժամ:

Տաղնապր զլիւաւորապէս արտայայտվում է դէմքի առանձին տիպարով, որը կոչում է «հիպպոկրատի դիմակ» նոյնպէս գիտակցութեան թուլութեամբ կամ կատարեալ կորուստով և խոխոացող շնչառութեամբ. որն առաջ է գալիս շնչառութեան խողովակների հեղուկով լեցուած լինելու պատճառով:

Տաղնապր երբեմն շատ տանջում է հիւանդին, մանաւանդ՝ երբ զիտակցութիւնը զեռ պահպանուած է որոշ չափով. այդ արդէն բժշկի գործն է թեթեւացնել մեռնողի դրութիւնը:

Որոշելու համար՝ թէ արդեօք մեռա՞ւ հիւանդը, և կամ նորա ըստ երեւոյթին մահը կեղծ չէ՞. դիմում են մի քանի փորձերի. այսպէս օրինակ, փետուրով զոզում են քթածակերը, բերնին մօտեցնում են հալելի, զմուռս են կաթեցնում մարմնի վրայ. ականջ են դնում սրտի մօտերքը և լսում, թէ արդեօք բաբախում է սիրտը թէ ոչ, պինդ կպում են մատը ևն:

Հիւանդի անշնչանալուց 8—12 ժամ լետոյ՝ նորա մարմնի փայտանալը և մեծ կապոյտ-կարմրագոյն բծերի յայտնուիլը արդէն կասկածի տեղիք չեն տալիս: Ապա յաջորդում է փտումը և դիակն սկսում է հոտել, մորթը դառնում է կանաչագոյն և փորն սկսում է ուռչիլ դաղերից:

Սակայն պէտք է ի նկատի առնել՝ որ այլ դէպքում այս երեւոյթները ուշ են յայտնուում և այս հանգամանքը չպէտք է շփոթէ մեռնողի շրը-

չապատողներին՝ եթէ կան մահուան ուրիշ նշաններ: Այսպէս կոչուող կեղծ մահ—էթարդեան քունը, անկարկի է շփոթել իսկական մահուան հետ, այս մասին եղած զրոյցները բոլորը մեծաւ մասամբ անհիմն են և ֆանտազիայի ծնունդ:

Շատ ուրիշ յանկարծական հիւանդութիւններ ևս հեշտութեամբ կարող են ունենալ նոյնպիսի օրհասական վախճան՝ եթէ իւր ժամանակին օգնութեան չհասնուի: Այդ պատճառով և դէթ ընդհանուր կերպով ծանօթութիւնն այդպիսի հիւանդութիւնների հետ՝ անհրաժեշտ է բոլորիս համար:

Ուշադնացութիւն. ծանր ուշազնացութեան ժամանակ՝ զիտակցութիւնը կորսուում է, կաշին, առանձնապէս դէմքի մասում, դեղնանում է. շնչառութիւնը կատարուում է թոյլ և անկանոն կերպով, թուլանում է զգալի չափով սրտի գործունէութիւնը. երբեմն տեղի են ունենում նոյնպէս փսխումն և սառն քրտինք:

Ուշաթափութեան էութիւնը կազմում է թարմ արիւնի յանկարծակի կերպով նուազ չափով հոսելը դէպի ուղեղը, որը կատարուում է կամ արեան մեծ քանակութեան կորուստից և կամ սրտի գործունէութեան յանկարծակի թուլութիւնից: Ուշաթափութիւնը հեշտութեամբ պատահում է սակաւարիւն, ներվային ¹⁾ և մի օրէէ ծանր հիւանդութիւնից նոր վերկացող անձի հետ. առաջ է դալիս նոյնպէս ծանր, անմաքուր օդից. կրծքի վանդակի սեղմուելուց, և յանկարծական հոգեկան ցնցումից:

1) Տես իմ «Մեր նիարդերը» զբօրշկը:

Առաջին օգնութիւնը պէտք է լինի՝ հիւանդին պառկեցնել կռնակի վրայ, առանց բարձ դնելու զըլխի տակ, միւսնոյն ժամանակ և անհրաժեշտ է թուլացնել սեղմած շորերը և քթին մօտեցնել ձեռքը՝ որի վրայ կաթեցրած լինի անուշադրի ոպի. իսկ օդի թարմութեան համար՝ պէտք է բաց անել լուսամուտը և երեսն ու կուրծքը սրսկել սառն ջրով:

Երբ հիւանդի զիտակցութիւնը տեղը կգայ, կարևոր է՝ նորան երկար ժամանակ պահել նոյն պառկած դրութեան մէջ. իսկ սրտի գործունէութեան որոշ չափով կանոնաւորման համար՝ տալ նորան մի զգալ զինի կամ տասն և հինգից մինչև քսան վալէրեան կաթիլ մէկ զգալ կամ բիւժկայ ջրի մէջ:

Կաթուած—ապօպլեկսիա. սորա ժամանակ զիտակցութիւնը մթնանում է և շնչառութիւնը լինում է խռպոտ: Այս երևոյթներին միանում է սովորաբար և դէմքի կարմրութիւնը:

Երբ հարուածի ժամանակ զիտակցութիւնը մթնանում է ոչ բոլորովին և կամ սկսում է տեղը դալ՝ այդպիսի հիւանդի վրայ նկատուում են անդամալուծութեան նշաններ. նորա հիւանդութիւնը կարելի է նկատել մարմնի աչ կամ ձախ կողմի վրայ. խօսակցութիւնը լինում է դժուար և անհասկանալի, յաճախ նաև մէղի և կղկղանքի ակամայ վիժումն:

Այդ հիւանդութիւնն առաջ է դալիս ուղեղի մի օրէէ անօթի ճալթումից, երբ արիւնը լցուելով ուղեղը՝ ճնշում է նորա վերայ և առաջ է բե-

րում նորա այս կամ այն մասի գործունէութեան ընդհատումն:

Օգնութեան դէպքում պէտք է հիւանդին կէս նստած և կէս պառկած դրութեան մէջ պահել. զլիսին պէտք է դնել սառցով փամփուշտ և չնտոյ ծոծրակի ու սրունքների վրայ դնել մանանեխի սպեղանի—գորչիչնիկ: Բացի այս՝ եթէ կարելի է՝ տալ հիւանդին մի բաժակ ջրի մէջ մի զգալ անզլիական կամ զլաուրէրեան աղ և սրտին դնել դրելս (օքնա):

Կաթուածի հետ մօտ նմանութիւն ունի և համարեա նոյն երևոյթն է ներկայացնում՝ արեան վերադարձի խանգարումը դէպի ուղեղը, որն առաջանում է ուղեղի այս կամ այն անօթի խցուելուց:

Վերնոտութիւն—էպիլէպսիա.¹⁾ տեղի է ունենում սովորաբար դարձեալ յանկարծակի, որի ժամանակ զիտակցութիւն բոյորովին չի լինում. մարդու դէմքն ստանում է կապուտ ծիրանի գոյն, շնչառութիւնը լինում է անկանոն, սպիտակ կամ արիւնախառն փրփուր է հոսում բերանից և ցրնցում է ամբողջ մարմինը:

Թալկութիւն—Իստէրիա, երբեմն նման է լինում վերնոտութեան. այս դէպքում ևս խնամքի ժամանակ՝ հիւանդին պէտք է հանգիստ թողնել: Այս հիւանդութեան ժամանակ մասամբ զիտակցութիւնը մթնանում է, դէմքին նկատում է ծիծաղ, որը փոխանակում է լացին և աղաղակին: Վերջին դէպքում երեսի կարմիր գոյնը չի անհետանում,

1) Տես իմ «Աւղեղի սիֆիլիս» գիրքը.

շնչառութիւնը լինում է անկանոն և մկանունքներն սկսում են ջնցուել¹⁾:

Խէթ կամ փորի կտրատիլը—կօլիկա—տեղի է ունենում յանկարծակի վրայ հասնող փորի սուր ցաւից և ուռչելուց—մեթեօրիզմ:

Խէթը լինում է. Ա) աղիքային խէթ, որը առաջանում է կամ վատ կերակուրներից, որոնք զրգրում են աղիքների մաղասային թաղանթը և կամ հաւաքուած գագերի մեծ քանակութիւնից:

Բ) Լիարգային խէթ, որի պատճառն է մաղձային քարի անցնելը:

Գ) Երիկամունքների խէթ, որի պատճառն է երիկամունքների քարի մէզի ճանապարհով անցնելը:

Խէթի առաջին օգնութիւնն է տրեխ և տաք փաթէթներ դնելը փորի վրայ. լաւ է նոյնպէս քսան և ութ աստիճան տաք վաննան, տափց մինչև տասն և հինգ րոպէ, որը բժիշկը նշանակում է. դորա համար շուրջ պէտք է տաքացնել մինչև բժշկի դալը:

Արևահարութիւն, տեղի է ունենում այն ժամանակ՝ երբ արեզակի այրող ճառագայթները անմիջապէս ընկնում են մարդու զլիսի և վզի վրայ: Արևահարութեան թեթև դէպքերում՝ պատահում է երեսի կարմրութիւն, զլիսի ցաւ, մարմնի ընդհանուր յոգնածութիւն, զիտակցութեան թուլութիւն և շնչառութեան խանգարումն, մորթու վրայ ևս երբեմն նկատում են այրուածքներ: Իսկ ծանր դէպ-

1) Տես իմ «Անտիապաշտութիւն և կախարդութիւն գրքովը».

քերուծ՝ նկատուում է երեսի գունատուումն, դիտակցութեան բացակայութիւն և ցնցումներ:

Որպէս առաջին օգնութիւն՝ հիւանդին պէտք է դնել զով տեղ և վրան սրսկել սառն ջուր կամ սառուցէ փամփուշտներ դնել գլխին. նոյնպէս և խոցնել երկու երեք բաժակ զիննխառն սառն ջուր:

Խեղդուելի. երբ խեղդուածին շրից դուրս են հանում՝ նորա դիտակցութիւնը կատարելապէս բացակայում է, նկատուում է դէմքի վրայ գունատութիւն և կամ կապտութիւն, շնչառութիւնը լինում է թույլ և ընդհատուող:

Խեղդուածին առաջին օգնութեան համար բերանը և որկորը նախ պէտք է մաքրել լորձուկներից, ցեխից և կամ աւաղից, թաշկինակով փաթաթած ցուցամատը մացնելով կոկորդը. մինչև մէջքը հանել շորերը և մարմնի ցածի մասը և ոտքերը բարձրացնել: Ապա խեղդուածի թիկունքի տակ պէտք է դնել մի պինդ բան և ձեռնարկել առաջ բերելու արհեստական շնչառութիւն. միևնոյն ժամանակ անհրաժեշտ է և շփել մորթին խոզանակով, մահուդով և կամ լոկ ձեռքով, այս գործողութիւնը մի ժամ պիտի շարունակել:

Այս միջոցները գործ դնելուց յետոյ եթէ արդէն սկսում է դիտակցութիւնը վրան գալ՝ նորան պէտք է տալ մի ումպ գինի և կամ տասնհինգից քսան վայերեան կաթիլ և սկսել տաքացնել նորան:

Արհեստական շնչառութիւնը առհասարակ հետեւալ կերպով են առաջ բերում: Թիկունքի տակ դնում են մի կարծր բան, հիւանդին պառկեցնում են կռնակի վրայ, դուրս են քաշում լեզուն և չո-

քելով գլխի վերեր՝ բռնում են արծունկներից և այնպէս են շարժում՝ որ ձեռները հասնեն մինչև դլխի երկու կողմերը (Ձև 8): Այդպիսի շարժման շնորհիւ՝

Ձև 8.

կրծքի վանդակը լայնանում է և արագանում է արհեստական ներշնչումն, ապա՝ կամաց կերպով ետ կրեքնն դէպի կրծքի վանդակը, որի ժամանակ՝ կրծքի վանդակը նեղանում է և ստացւում է արհեստական արտաշնչումը (Ձև 9): Միջին չափով իւրաքանչիւր

Ձև 9.

շարժումն ու դադարը պիտի տեէ մէկից մինչև երկու վայրկեան:

Թունաւորումը կատարւում է՝ եթէ մարդու ներսը թափանցում են զօրեղ թոյներ և այնտեղ առաջ են բերում ծանր փոփոխութիւններ:

Ամենայնաճախ պատահող թոյներից մէկը՝ ոգելից խմիչքներն են: Իւրաքանչիւր օր, թէև քիչ քանակութեամբ, ընդունելով ոգելից խմիչքներ՝ այնուամենայնիւ օրգանիզմի կանոնաւոր դործունէութիւնը խանգարուում է. իսկ մեծ քանակութեամբ ընդունելն արդէն առաջ է բերում թունաւորման ծանր դէպքեր—գիտակցութիւնը կորչում է, դէմքը դժգունանում է, շնչառութիւնը դառնում է անկանոն, աչքի բիբերը լայնանում են և մորթու վրայ լինում է մածուցիկ սառն քրտինք:

Առաջին օգնութեան համար՝ պէտք է մարմինը սառն ջրով լուանալ և տրորել, զլխին դնել սառույց, իսկ երբեմն, անկանոն շնչառութեան ժամանակ, պէտք է դիմել արհեստականին: Երբ հիւանդի ուշքը վրան է լինում՝ պէտք է տալ տասից տասնըհինգ կաթիլ անուշադրի ոգի:

Յաճախ մարդ թունաւորուում է վառարանի հոտից, որը առաջ է դալիս ածուխի թերի վառուելուց գոյացած գազերից. այդ տեսակ գազը հեշտութեամբ կարելի է նկատել այն կապտագոյն բոցերից որոնք ածուխից առաջ են դալիս, երբ դեռ ածուխը բոլորովին չի բորբոքած:

Վառարանի գազով կարելի է աննկատելի կերպով թունաւորուել, որովհետև մաքուր ունենում է թեթև հոտ: Թոյլ թունաւորման ժամանակ զգացում է զլխի ծանրութիւն, սկսում է մարդ փրսխել, թուլանում են նոյնպէս և մկանուները: Աւելի ծանր թունաւորման դէպքերում նկատուում է գիտակցութեան կորուստ, ծանր շնչառութիւն, դէմքի դժգունութիւն կամ կապտութիւն (ցիանոս):

Երբեմն նկատուում է նաև մարմնի ցնցումն և կաթուածային երևոյթներ: Առաջին օգնութիւնը մեծ քանակութեամբ մաքուր օդ մատակարարելն է. լուսամուտը բաց անել, կամ կտրել ապակիները. ապա սրսկել մարմինը սառն ջրով, առաջ բերել արհեստական շնչառութիւն, օգտակար է նոյնպէս դրելս դնել երկու բաժակ սև սուրճից: Բացի այս թոյներից՝ թունաւորուում են նոյնպէս ֆոսֆորից և մկնդեղից: Ֆոսֆորի թունաւորման ժամանակ՝ մարդ ըզգում է սաստիկ փորացաւութիւն և խիստ ծարաւ, փորն սկսում է լուծել, շատ յաճախ նոյնպէս փսխում է, որից և ֆոսֆորի հոտ է գալիս: (սրխտորի հոտ):

Բժիշկներն այս դէպքում լուանում են հիւանդի ստամոքսը. տալիս են բեկն (սկիպիդար), իսկ սաստիկ փսխման դէպքում պէտք է հիւանդը կուլ տայ սառցէ փոքրիկ կտորներ: Այս դէպքում հիւանդին չպէտք է տալ կաթ և այլ իւղեղէններ: Մկնդեղով թունաւորման ժամանակ փորում զգացում է սաստիկ ցաւ և կոկորդում հանկրտումն, պատահում է՝ որ հիւանդն սկսում է զառանցել և ցնցուել ամբողջ մարմնով, փսխում է և փորն ըսկսում է լուծել:

Օգնութեան համար՝ պէտք է արհեստական փսխումն առաջ բերել, պէտք է տալ նոյնպէս մի երկու բաժակ տաք ջուր ու նոյնպէս և կաթ՝ ձուրճերմակուցի հետ: Կայ և մի առանձին դեղ, որը կոչւում է ընդհանուր անով «մկնդեղի դէմ դեղ» նորանից տասն ըոպէ մի անգամ հացի զգալով

պիտ տալ. հեռու պիտ պահել թունաւորուածին թթու խմիչքներից:

Առհասարակ թունաւորուածին օգնելու համար նախ պէտք է իմանալ՝ թէ ի՛նչ թոյնով է թունաւորուած, որովհետեւ ուրիշ շատ զանազան իրերից էլ կարելի է թունաւորել, ինչպէս օրինակ պղնձում եփուած կերակուրներից կամ նոյն իսկ թէյից ևն ևն:

Վ.Ս.Ր.Ա.Կ.Ի.Չ ՀԻԻԱՆԴՈՒԹԻԻՆՆԵՐ.

Բացի քիմիական թոյններից՝ կարող են թափանցել մեր մարմինը որպէս թոյն՝ փոքրիկ օրգանական մարմիններ, որոնցից և առաջանում է վարակուծը—ինֆէկցիա:

Այս դէպքում հիւանդութիւնը զարգանում է աստիճանաբար: Համարեա բոլոր վարակիչ հիւանդութիւններն սկսւում են տենդով և վարակում են մի քանի գործարանները միասին:

Նատ տեսակ վարակիչ հիւանդութիւններ կան, մենք ի նկատի կունենանք այստեղ միայն հետեւեալները:

Հարիւրներ-տիֆ. փորագարինք, դարձագարինք, վարդագարինք (բժաւոր հարինք)), Խօլերա, արիւնալուծութիւն, ծաղիկ, դողէրոցը—մալարիա, թոքերի բորբոքումն, բարակացաւ, յօդացաւ և լընդացաւութիւն—ցինգա.

Ի միջի այլոց, այս հիւանդութիւնները յաճախ պատահում են պատերազմների ժամանակ. և դու որպէս զինուոր մի և նոյն ժամանակ և որպէս քա-

ղաքացի պարտական ես այս բոլորի մասին եթէ ոչ ընդարձակ՝ գոնէ տարրական ծանօթութիւն ունենալու. որովհետեւ ինչքան մարդ շատ բան զիտե՛նայ՝ այնքան աւելի լաւ է:

Փ Ո Ր Ա Հ Ա Ր Ի Ն Ք.

Փորագարինքը առաջ է գալիս տիֆի միկրոներից, որոնք մտնելով բարակ աղիքի մէջ՝ այնտեղ վէրքեր են առաջացնում, որով և հիւանդի կրկկրղանքը դառնում է վարակիչ: Եւ ահա այս վարակուած կրկղանքի միջոցով է՝ որ հիւանդութիւնը անցնում է մէկից միւսին: Այս պատճառով որպէս նախազգուշացման միջոց պէտք է արտաքնոցի փոսի պատերն այնպէս շինել՝ որ միջից ոչինչ դուրս չբազ և չծծուի գետնի մէջ. նոյնպէս և ջրհորները չպէտք է արտաքնոցին մոտիկ լինեն և ոչ էլ նոցանից խոր:

Աղիքների վէրքերի զարգանալը և տենդը առաջ են բերում փոփոխութիւններ և միւս գործարաններում, օր. փայծաղում, լերդում, սրտում, երիկամուկներում, մկանուկներում, նոյնպէս և ներվային համակարգութեան մէջ:

Վարակիչ նիւթի ներգործութիւնից երկու երեք շաբաթ յետոյ՝ սկսում են հետզհետէ զարգանալ և հիւանդութեան աստիկները, որոնցից զլխաւորն է տենդային զրութիւնը, որն աստիճանաբար աճելով՝ մի քանի ժամանակ մնում է բարձր աստիճանի վրայ և իջնում է հետզհետէ՝ եթէ տենդը արդէն սկսում է վերջանալ: Յատուկ են այս հի-

լանդութեան նոյնպէս շնչառութեան արագացում. ծարաւի սաստկացում, մէղի պակասութիւն, լեզուի փառով ծածկուելը, դիտակցութեան մթնանումը և սաստիկ թուլութիւն: Հիւանդութեան երկրորդ շաբաթուայ վերջը փորի վրայ յայտնուում են փոքրիկ կարմիր բծեր (ռօզէօլա) որոնք իրանց արտաքին տեսքով յիշեցնում են մոծակների խայթուածքը. այս բծերը հիւանդութեան ընթացքում կարող են լինել նոյնպէս կռնակի և կրծքի վրայ և հիւանդութեան ընթացքում մի քանի անգամ յայտնուել և դարձեալ անհետանալ:

Փորհարիների ժամանակ նոյնպէս սկսում է ուռչել փորը. առաջի օրերում փորը կապուում է, յետոյ սկսում է լուծել ջրաչին և սիսեօի նման ղեղնագոյն աղբ:

Փորհարիների ժամանակ առաջ են դալիս բարդութիւններ, օր. բրօնխիտ, ալսինքն հագ՝ և խորխի սաստկացում, լինում է և լարինգիտ, ալսինքն հագ՝ և խռպոտ ձայն, պատահում է նոյնպէս աղիքներից արիւնահոսութիւն: Երբեմն վերքերից ծակում են աղիքները, և լինում է պերիտոնիտ, ալսինքն աղիքների բովանդակութիւնը դուրս է ընկնում ընդերապատի խոռոչը և այս դրութիւնը շատ վրտանգաւոր է:

Փորհարիների ժամանակ՝ կարող է լինել պառկելախոց, ալսինքն մորթու որոշ մասերի վրտումն, որը պատահում է սովորաբար զաւակում. այս փտած մասերը երբեմն դառնում են խոր վերքեր: Պառկելախոցն սկսում է մորթու կարծրելով:

Միւս բարդութիւններից մատնացոյց կանենք՝ ականջի գեղձի թարախով բորբոքուելը, որն արտայայտուում է ականջի ետեր մեծ ցաւեցնող ուռցքով. վերջապէս մատնացոյց կանենք դարձեալ մի այլ բարդութեան, այդ՝ ականջի թարախով բորբոքուելն է. որի ժամանակ ականջը սաստիկ ցաւում է և ալդտեղից սկսում է հոսել թարախ:

Փորհարիներով հիւանդին պէտք է լուրջ խնամք և հոգացողութիւն. այս հանգամանքից և կենցաղի դրութիւնից է կախուած գլխաւորապէս նորա բժշկութիւնը: Տաքութեան աստիճանը եթէ շատ բարձր է՝ իջեցնելու համար նշանակում են վաննա. փորի վրայ դնում են սառն և տաք փաթեթներ, գլխին սառցոյց. տալիս են նոյնպէս քիչ ղինի և վալերեան կաթիլներ, նշանակում են գրեխներ ևն:

Հիւանդի կերակրում հարկաւոր է պահեցողութիւն, ղիէտա, սննդարար, դիւրամարս, գլխաւորապէս հեղուկ կերակուրներ, օր. եփած կաթ, մրսաչուր, իսկ կոշտ կերակուրներին զգուշութեամբ պէտք է անցնել և պէտք է կերակրել հիւանդի առողջութեան համեմատ: Ընդհանրապէս պէտք է կերակրել շուտ շուտ և քիչ քիչ:

Որպէս զի հիւանդը չստանայ պառկելախոց՝ պէտք է ուղղել տակի սաւանը. փոփոխել հիւանդի դիրքը և կանֆօրնի սպիրտով սրբել մորթու կարծրած տեղերը:

Եթէ բժիշկը խորհուրդ է տալիս տաքութիւնն իջեցնելու համար վաննա դնել հիւանդին, բայց նրկատուում է՝ որ աղիքներից դեռ արիւն է զալիս՝

վաննա այլևս չպէտք է դնել, այլ փամփուշտով սարօյց պէտք է դնել փորի վրայ:

Անպայման պէտք է խստիւ կատարել բժշկի պատուէրները. չմոռանալ նոյնպէս ախտահանութեան անհրաժեշտութիւնը, օդի մաքրութեան և արեգակի ճառագայթների մասին:

Դ Ա Ր Չ Ա Հ Ա Ր Ի Ն Ք.

Դարձահարիները առաջ է դալիս մեր օրգանիդմում որոշ բակտերիաների—սպիրոխէտի մտնելուց, որը խոշորացուցով նկատելի է լինում արեան կաթիլի մէջ:

Այդպէս ուրեմն այդ հիւանդութեան վարակիչ հիւթը գտնուելով արեան մէջ՝ հեշտութեամբ փոխուում է մէկից միւսին և այս փոփոխութիւնը կատարուում է շատ չափաւ գանազան միջատների միջոցով, օր. լու, մլուկ ևն, որոնք առաջ կծելով հիւանդին՝ և նրանից վարակուելով՝ վարակում են առողջին:

Հինգ վեց օր հիւանդն իրան թույլ է զգում, տրամադրութիւնը լինում է վատ. ապա՝ սկսում է հիւանդութիւնը յանկարծակի կերպով ցնցող սարսուռով տաքութիւնն սկսում է արագ բարձրանալ, և հինգ վեց օր մնում է նոյն բարձր աստիճանի վրայ և չետոյ արագ կերպով ցածրանում է, այսինքն՝ վրայ է հասնում կրիզիսը, հինգից մինչև ութն օր շարունակում են անջերմ օրերը, որից չետոյ՝ դարձեալ սաստիկ բարձրանում է հիւանդի տաքութիւնը և վերջանում է դարձեալ կրիզիսով:

այսպէս կարող է մի քանի անգամ կրկնուել, որի պատճառով և հիւանդութիւնը կոչուում է դարձահարինը:

Այդ հիւանդութեան բակտերիաները—սպիրոխէտ, միայն հիւանդութեան բռնուելու ժամանակ են արեան մէջ շրջան գործում. իսկ եթէ արդէն տաքութիւն չկայ, նոքա անհետանում են:

Հիւանդութիւնն սկսուելիս՝ հիւանդն ունենում է դող, ծարաւ, ջերմութիւն, լեզուն ծածկուում է փառով, մի քանի օրից չետոյ՝ նա սկսում է քրտնել և տաքութիւնն էլ սկսում է իջնել:

Առողջանալը լինում է կատարեալ դանդաղ, բարդութիւնները չափաւ տեղի են ունենում դեղնախտի ձևով, այսինքն՝ եթէ լեղին չի կարող թափուել լերդից նախաղիքի մէջ, այլ արեան մէջ է ծծուում:

Բժշկական միջոցներն ու խնամքը նոյնն են՝ ինչ որ փորհարիքի ժամանակ, միայն այս դէպքում փայրէզը—դիէտան—այնքան խիստ չպիտի լինի՝ ինչպէս փորհարիքի ժամանակ. որովհետև այս դէպքում՝ աղիքները խոցեր չեն ունենում:

Վարդահարիները համաճարակ է, և միւս բոլոր հարիներներից աւելի սաստիկ. սորա թունաւոր նիւթի էութիւնը և վարակման տարածուելու եղանակը՝ դեռ ևս լաւ պարզաբանուած չէ՝¹⁾:

Սակայն անկասկած է՝ որ վարդահարիներով վարակուելը հեշտութեամբ առաջ է դալիս անձնական չարաբերութիւններից և հիւանդի հետ ունե

1) Տես իմ «Ռուզուլի Վերլուծի» գիրքը:

ցած շփումից: Այս պատճառով՝ հիւանդին պէտք է խիստ կերպով առանձնացել թէ՛ միւս հիւանդներէց և թէ՛ առողջներէց:

Վարդահարինքի տարածման համար՝ զլխաւոր պատճառ են հանդիսանում վատ առողջապահական պայմանները, միւս հարինքների նման՝ վարդահարինքն էլ յաճախ պատահում է պատերազմների ժամանակ:

Հիւանդութիւնից երեք օր, նոյն խոկ երեք շաբաթ առաջ (ինկուբացիա) լինում է ջերմ, դող, զլխացաւ, թուլութիւն, ապա յանկարծակի սկսւում է հիւանդութիւնը ցնցող սարսուռով և տաքութեան բարձր աստիճանով, որը մօտ երկու-երեք շաբաթ մնում է նոյն բարձրութեան վրայ և չետոյ վերջանում է կրիզիսով:

Հիւանդութեան երրորդ կամ չորրորդ օրերում՝ մորթու վրայ դուրս են գալիս կարմիր բրձեր— ուղէօլա. որոնք նման են փորհարինքի բժերին, այն տարբերութեամբ՝ որ առաջինները աւելի բազմաթիւ են և աւելի կարմիր և հետզհետէ փոխւում են կապոյտ գոյնի, կարող են դառնալ նոյնպէս միանալ միմեանց հետ:

Երկուսից չորս օր չետոյ՝ այդ կարմիր բժերը փոխւում են այսպէս ասած պէտէխիայի. այսինքն՝ բժերն աւելի մուլթ կարմրագոյն են դառնում և չեն անհետանում ուղէօլայի նման՝ երբ մատով սկսում ենք սեխմել: Այդպիսի բժերի թիւը ամբողջ մարմնի վրայ կարող է հազարից անցնել, երբեմն դառնալ միանում են միմեանց հետ և կազմում են մի մեծ բիծ:

Հիւանդութեան երկրորդ շաբաթուայ վերջը՝

բժերը դեղնանում են և սկսում են անհետանալ, ապա մորթին սկսում է թեփով ծածկուել. այդ թեփը սաստիկ վարակիչ է: Այստեղ տիֆով հիւանդի դրութիւնը և ներվային համակարգութեան վնասումը շատ խիստ է արտայայտւում:

Բրօնխիտն էլ այդ վարդահարինքի ժամանակ շատ յաճախ է տեղի ունենում, քան միւս հարինքների ժամանակ:

Մեծ նշանակութիւն ունի վարդահարինքի ժամանակ պրօֆիլակտիկան: Մահը վարդահարինքի ժամանակ աւելի յաճախ է պատահում քան միւս հարինքների:

Բժշկութիւնն ու խնամքը նոյնն են ինչ որ փորհարինքի ժամանակ, չպէտք է մոռանալ՝ որ այս հիւանդութիւնը սաստիկ վարակիչ է, և հիւանդին պէտք է խիստ կերպով կղզիացնել:

Անկասկած՝ երբ մեր գիւղերում կազմակերպուելի դէմստփօն, և ունենանք սրտացաւ բժիշկ, հայրախնամ քահանայ, երկդասեան վարժարան, զրադարան, հիւանդանոց, և գիւղական թերթ՝ այն ժամանակ վարդահարինքը կը վերջանայ մէջտեղից:

ԴՈՂԵՐՈՑՔ—ՄԱԼԱՐԻՍ.

Դողերոցը առաջ է գալիս մեր արեան մէջ որոշ միկրօբների մուտք գործելուց, որոնք պլազմօդիա են կոչւում: Թէ ինչպէս են նոքա ընկնում արեան մէջ՝ այդ մասին դեռ գիտնական վէճը շարունակւում է, սակայն այսքանն արդէն պարզ է՝ որ այդ միկրօբները զարգանալով չրում և հողում՝

անցնում են մեր արեան մէջ միջատների կծելուց, զլխաւորապէս որոշ տեսակի մոծակների կծելուց: Թոյնը զարգանում է հահեային տեղերում. պատճառ լինում են խոնաւութիւնը, մթութիւնը և կանաչը:

Համարեա բոլոր բժիշկները հաւատացնում են՝ որ տարուայ ցուրտ ժամանակը— ձմեռը թէև հահեային տեղերը մնում են՝ բայց այդ հիւանդութիւնն առաջ չի գալիս:

Մալարիայի միկրոբները մտնելով մեր արեան մէջ՝ մէկից մինչև երեք շաբաթ թաքնուած դրութեան մէջ են մնում—ինկուբացիա. ապա օրգանիզմում առաջ են բերում մի շարք խանգարումներ, որոնք արտայայտուում են սովորաբար հետևեալ աստիկներով. յանկարծակի վրայ հասնող սարսուռ, տաքութեան աստիճանի արագ բարձրացում, որը նոյն բարձր դրութեան վրայ մնում է միքանի ժամ, ապա տեղի է տալիս կրիզիսին, սաստիկ քրտինք և դարձեալ սարսուռ և այսպէս շարունակ:

Հիւանդութեան այս կերպ յայտնուելը, տաքութեան կանոնաւոր աստիճանի փոփոխութիւնը, և լաւ տրամադրութիւնը, կարող են պատահել ամեն օր, օրը մէջ, կամ երկու օրը մի անգամ են. սովորաբար այս երևոյթներն ամեն անգամ յայտնուում են միևնոյն ժամերում, որի պատճառով մալարիան հասարակ ժողովուրդն էլ հեշտութեամբ կարող է ճանաչել:

Մալարիայի ժամանակ միշտ մեծանում է փայծաղը, նա գտնուում է փորի ծախ կողմը, կողքե-

րից ցած. հիւանդը նիհարանում է և զժողունանում:

Մալարիայի երևոյթները շատ զանազան են, օր՝ որոշ ժամերում սկսում են ցաւել մէկ կամ երկու ատամը միասին: Մալարիայի դէմ ամենագորեղ միջոցն է քինաքինան, որը պիտ ընդունել հիւանդութիւնն սկսելուց չորս ժամ առաջ. հիւանդութեան սկսուելը կոչվում է պարօքսիզմ:

Մալարիայից խոյս տալու համար պէտք է խոյս տալ ըստ կարելոյն հահեային տեղերից. հակառակ դէպքում պէտք է այդ տեղերը չօրացնել և կռուել մոծակների դէմ. օր, լուսամուտները պատել ցանցով, հագնել ձեռնոցներ, հահեային տեղերում չպառկել և որպէս նախազգուշացման միջոց սուրճ խմել, ամեն օր միառժամանակ կարելի է ընդունել փոքրիկ քանակութեամբ քինաքինա:

Մալարիան չաճախ կրկնուում է և առաջ է բերում մալարիայի նիհարութիւն, որը արտայարտուում է սակաւարիւնութեամբ, փայծաղի և լերդի մեծանալով, և միւս գործարանների զանազան փոփոխութիւններ կրելով:

Սակաւարիւնութեան դէմ սովորաբար հիւանդին նշանակում են մկնդեղ, երկաթ, իօդ, էլեկտրականութիւն:

Երբեմն մալարիան յայտնուում է արեան մէջ պլազմօդիա մտնելուց երկար ժամանակ անցնելուց յետոյ, և պատահում է նոյնպէս՝ եթէ մարդ վաղուց է թողել տենդային տեղերը. այսպիսի մարդու հետ մի ուրիշ տենդային հիւանդութեան ժամանակ անսպասելի կերպով յայտնուում են մալարի-

ըրիալի երևույթները, որոնք աղօտացնում են հիմնական հիւանդութեան բնաւորութիւնը, այսպէս օրինակ մալարեան կարող է միանալ տիֆիդի հետ: Կրկնում ենք որ ամենազլխաւոր դերը խաղում է ճահճային դեղերի չորացնելը: Աւելորդ չէ լիշել՝ մեր խեղճ հայաստանցիների մի խմբի՛ն որոնք փոխուել են Սուխումի նահանգը, և պարապում են ծխախոտի մշակութեամբ, այստեղ սաստիկ ճահճային տեղ էր և շնորհիւ նոցա եռանդուն գործնէութեան զորացելեն այդ տեղերը և այժմ այստեղ համարեա մալարիա չի լինում. այդ տեղն կայ 3700 ծուխ, որոնք աղնիւ աշխատանքով և արիութեամբ կարող են կռուել բնութեան դէմ և յաղթել:

Ծ Ա Ղ Ի Կ.

Բնական ծաղիկը խիստ վարակիչ է, շատ հեշտութեամբ անցնում է մէկից միւսին. վարակիչ հիւթի էութիւնը վերջնականապէս չէ ուսումնասիրուած, վարակումից մինչև ծաղկի երևան գալը տևում է ութից մինչև տասն օր:

Հիւանդութիւնն սկսւում է մէջքի ցաւով և սաստիկ տաքութեամբ. ապա մի քանի օր յետոյ ծաղիկն սկսում է դուրս տալ և ծածկել ամբողջ մարմինը, առանձնապէս դէմքը և ձեռները: Դուրս տուածները սկզբում լինում են ինչպէս կարմիր բծեր, որոնք վեցերորդ օրը թարախոտում են (պուստուլա), տասն և մէկերորդ օրը տեղի է ունենում այդ պուստուլների չորացումը, և մորթու թեփոտելը. տաքութիւնն այդ ժամանակ աստիճանաբար իջնում է բնական աստիճանին:

Ծաղկի հիւանդութիւնը տևում է մօտ չորս շաբաթ:

Խիստ կերպով պէտք է առանձնացնել հիւանդներին. որպէս ապահովութիւն՝ առաջնակարգ և զլխաւոր տեղը բռնում է ծաղկի պատուաստումը ¹⁾, որի ոչժր տարածոււմ է մի քանի դարուց աւել. պէտք է պատուաստել ժամանակ առ ժամանակ. զլխաւորապէս համաճարակի ժամանակ պէտք է կրկնել:

ԱՐԻԻՆԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ — ԴԻՋԵՆԹԻՐԻԱ.

Արիւնայութիւնը շատ չաճախ լինում է որպէս համաճարակ. ունի առանձին վարակիչ հիւթ, որը զլխաւորապէս վարակում է հաստ աղիքների լորձաթաղանթը:

Այս հիւանդութեան համաճարակի զարգացման համար նպաստաւոր հանգամանք են ներկայացնում տաք կլիման, տարուալ տաք եղանակը և այլ այսպիսի պայմաններ:

Այսպիսի հիւանդների կղկղանքները վարակիչ են և այս պատճառով հիւանդութիւնը հեշտութեամբ կարող է անցնել մէկից միւսին. այս հիւանդութիւնը մեծ ծաւալ է ստանում պատերազմների ժամանակ, որն, իհարկէ, շատ հասկանալի է:

Արիւնայութեան թեթև տեսակը շարու-

1) Առաջի պատուաստողն եղաւ անգլիացի անմահ Ջէննէրը (տես իմ «Վարակիչ Հիւանդութիւն»), «Նուէր նորաի կանանց» գրքերը և «Առողջապահի թերթի» յաւելուածը՝ «Ծաղիկ և պատուաստ»:

նակում է հինգից վեց օր և միշտ վերջանում է առողջանալով. իսկ ծանր տեսակը առաջ է բերում յաճախ մահուան դէպքեր, որովհետև աղիքներում գոյանում են այս դէպքում մեծ վերքեր:

Գլխաւոր աստիկներն են, տենդ, փորացաւ, անընդհատ տանջող նքոցներ. զգացում է փորի ներքին մասերում ծանրութիւն ևն:

Կղկղանքը դառնում է բոլորովին հեղուկ և բաղկացած է լինում մաղասից, թարախից և աւելի կամ պակաս չափով մաքուր արիւնից, այս բոլորին միանում է և սաստիկ ծարաւը:

Բժշկութեան համար անհրաժեշտ է խիստ զիէտան. հիւանդութեան սկզբում տալիս են լուծողական իւղ. յետոյ՝ կարմիր գինի և թէյ, ուրիշ ոչինչ: Փորի վրայ պէտք է դնել տաքացած փաթէթ. մնացածն արդէն բժշկի գործն է. կրկնում ենք՝ որ մեծ դեր է խաղում պահեցողութիւնը: Հիւանդին պէտք է խիստ կերպով առանձնացնել, սպիտակեղէնները և կղկղանքը հիմնաւոր կերպով ախտահանել:

ԼՆԳՍԳՍՐՈՒԹԻՒՆ—ՑԻՆԳՍ.

Շատ զիտնականներ այս հիւանդութիւնն ընդունում են որպէս վարակիչ հիւանդութիւն. սակայն անկասկած է այն՝ որ գլխաւոր պատճառը փչացած և վատ սնունդն է. առանձնապէս թարմ կանաչեղէններից և պտուղներից զուրկ լինելը: Այս պատճառով լնդագարութիւնը հեշտութեամբ զարգանում է այնպիսի տեղերում՝ որտեղ լինում է անբերրութիւն, սով և պատերազմ:

Հիւանդութիւնն առաջ է գալիս ոչ յանկարծակի, այլ աստիճանաբար ունենում է հետեւեալ աստիկները. դունաթափութիւն, նիհարութիւն, թուլութիւն, լնդերի բորբոքումն, այսինքն. սկսում են ուռչել, ցաւել և արիւն հոսել և բերնից վատ հոտ է գալիս:

Համարեա միևնոյն ժամանակ ազդերի արանքներում և մարմնի զանազան տեղերում երեւում են զանազան մեծութեամբ կարմիր կոպտագոյն կամ մուգ դեղնագոյն բծեր, որոնք առաջ են գալիս արիւնաթափութիւնից. այդ բծերը շատ են ցաւեցնում, եթէ շատ մեծ են լինում:

Միևնոյն ժամանակ զգացում է ցուր և ուռած յօդերում, իսկ արիւնաթորութիւնը լինում է ոչ թէ լնդերի մաղասային թաղանթից, այլ ուրիշ մաղասային թաղանթներից:

Այս հիւանդութիւնը քրոնիկական է, խոնարութիւնն ու մրսելը նպաստում են նորա զարգանալուն:

Հիւանդին նշանակում են թարմ պտուղներ. կանաչեղէն, նարինջ, լիմօն, մածուն, բերանը ողողում են լուծուցեցով (մի թէչի գզալ բորնային թթուած, կամ բերթօլէտիան աղ, և կամ շիպ մի թէչի բաժակ բարկ ջրի մէջ, հարկաւ անհրաժեշտ է ասամնափոշի օրական երկուսից երեք անգամ):

ՅՕԴԱՔՍՄԻ—ՌԵԻՄԱՏԻԶՄ.

Սուր յօղաքամին զեռ ևս ոչ շատ առաջ համարում էին մրսելու հետեւանք, բայց այժմ շատ

բժիշկներ ընդունում են որպէս վարակիչ հիւանդութիւն, որի համար մրսելը միայն նախապատրաստող դեր է խաղում:

Հիւանդութիւնն սկսւում է զանազան յօղերի, առանձնապէս կրնկների սաստիկ ցաւով. այդ տեղերը ուռչում են, շոշափելիս սաստիկ ցաւ է բուռն գալիս, մորթին երբեմն կարծրում է, և այս բոլորը լինում է տաքութեան հետ միասին:

Սուր յօղացաւը կարող է տեւել մի քանի օր և կամ մի քանի շաբաթ, շատ յաճախ էլ կարող է դառնալ բրոնխիտիկան, որը երբեմն տևում է մի քանի տարի:

Յօղացաւը. դրամադիր է կրկնուելու և առաջ բերելու սրտի զանազան հիւանդութիւններ, այդ պատճառով ինչքան մարդ շուտ ազատուի յօղացաւերից, այնքան աւելի լաւ է: ¹⁾

ԹՈՒՔԱՏԱՊ ԿԱՄ ԹՈՒՔԵՐԻ ԲՈՐԲՈՒՔՈՒՄՆ.

Թոքատապի ծանր տեսակը՝ կրուպոզնայա—
պնևմոնիա՝ սկսւում է սարսուռով, տաքութեան բարձր

1) Ես ինձ այստեղ թոյլ եմ տալիս ասելու ի միջի այլոց, որ շատ ցանկալի է իւրաքանչիւր մարդուննայ իւր տնային փոքրիկ դեղատունը. հասկանալի է, որ այս դեղատնից օգտուելը պիտի լինի ըստ բժշկի տուած խորհրդի և ոչ ինքնազուլիս. Ամենաանհրաժեշտ դեղերը պիտի լինեն քինա քինա՝ Հինգական գրան, սայիցիլեան նատր՝ ութական գրան, սալէօլ ութական գրան, վալէրիանի կաթիլ բօրնի քիսլօտա. սօդա, իօտ են:

աստիճանով, հազով, հետցով, և կրծքի վանդակի մի կողմի, մեծաւ մասամբ թիկունքի տակի ծակ-ձկոցով:

Հազն սկզբում չոր է, երկրորդ, երրորդ օրերում դառնում է աւելի թաց, խորխի մէջ արդէն սկսում են նկատուել արիւն, որի պատճառով խորխն էլ ստանում է ժանգի գոյն (ժանգալին խորխ), երբեմն էլ ունենում է դեղին զափրանային գոյն:

Տաքութեան բարձր աստիճանը մի քանի օրուայ ընթացքում միշտ միատեսակ է լինում, ապա յանկարծակի իջնում է, այսինքն տեղի է ունենում կրիզիս. այս լինում է սովորաբար հիւանդութեան չորրորդ կամ հինգերորդ օրը. ինչպէս և երբեմն էլ տասը կամ տասնութերորդ օրը:

Կրիզիսից չետոյ հիւանդութեան բոլոր աստիկները անհետանում են, մնում է թուլ հազ, և սկսում է առողջանալը: Բայց հիւանդութեան այս ընթացքից երբեմն շեղումներ էլ են լինում:

Հիւանդութեան էութիւնը կազմում է բորբոքումը, որը վնասում է թոքերի մի մասը, աւելի յաճախ ներքին մասը:

Բորբոքումը զարգանում է միկրոբների պատճառով, որոնք թափանցում են մեր օրգանիզմը. այդ միկրոբները կոչւում են պնևմոկոկ:

Թոքերի այս տեսակ բորբոքումը լուրջ հիւանդութիւն է, մրսելը այս հիւանդութեան շատ նպաստում է. պահանջւում է ուշադիր խնամք, և ամեն ինչ բժշկի խորհուրդով պիտի լինի, ապիկներ (բանքա). սեղանի զգալով օրական մի քանի անգամ դի-

նի՝ սրտի կանոնաւորութեան համար. ցանկալի է նոյնպէս ոչնչացնել խորխոր մինչև կարբոլկա (5 տոկոսանոց) առնելը, խորխոր վրայ ածուծ են սեղանի գղալով հասարակ տնային ազ:

ԲՍ.ՐԱ.ԿԱՅԱ.Ի ԿԱՄ ԹՈՔԱԽՏ — ՏՈՒԲԷՐ-ԿՈՒԼՕԶ.

Թոքախտը ծանր, տեղական և վարակիչ հիւանդութիւն է, աշխարհի ամեն կողմերում իւրաքանչիւր տարի բազմաթիւ զոհեր է տանում:

Ամեն տարի բոլոր մեռածների մէկ վեցերորդ մասը լինում է առհասարակ Թոքախտից:

Հիւանդութիւնն առաջ է գալիս, երբ մեր օրգանիզմը թափանցում են որոշ միկրոօրգանիզմներ, որոնք Կոխի բացիլներ կամ փայտիկներ են կոչուած:

Այդ փայտիկները մանելով մարդու օրգանիզմի մէջ և այնտեղ իրանց զարգացման համար նպաստաւոր հող գտնելով, առաջ են բերում բորբոքումն և կամ ոչնչացումն մեր օրգանիզմի մի որևէ մասի—Թոքերի, աղիքների, չօղերի, ոսկորների ևն:

Սակայն ամենից յաճախ նոքա վնասում են շնչառութեան գործարանները, պիտաւորապէս՝ Թոքերը, այդ պատճառով Թոքախտը ներկայանում է որպէս քրոնիկական Թոքերի բորբոքումն:

Թոքախտն առհասարակ զարգանում է միայն որոշ նախատրամապրող պատճառներով, որոնցից պիտաւորն է ժառանգական թույլ կազմուածքը, Թոքերի և կրծքի վանդակի թույլ կազմութիւնը երկարատե փառ առողջապահական պայմանները, ինչպէս և փառ օդը, սնունդը ևն:

Այսպիսի հիւանդների խորխոր չորանալով, դառնում է փոշի և չափազանց նպաստում է հիւանդութեան տարածման, որովհետև զորա մէջ է զբաւնում վարակիչ հիւթը:

Թոքախտը, կամ ինչպէս ասում են Թոքերի քրոնիկական բորբոքումը միշտ առաջ է գալիս վերջինիս հիւստուածքի չափազանց ոչնչացումով. այդտեղ գոչանում են խորշեր (կալէրնա), որի պատճառով զլոխւորապէս և տեղի է ունենում արիւնաթթուածը:

Թոքախտի միւս աստիկներն են, հազ, հեոց, տաքութիւն, գիշերներն առատ քրտինք, թուլութիւն, փառ ախորժակ, սրտի բարախումն, այս բոլորը պատահում են կամ միաժամանակ և կամ առանձին առանձին:

Բժշկութեան գլխաւոր պայմանն է առատ մաքուր օդը և լաւ սնունդ, որի համար ձեռնտու է ապրել գիւղերում, մասնաւոր սանատորիաներում, զանազան կուուորաներում, օր, Բորժօմ, Սբասթուաման, Ղրիմ, օգտակար է նոյնպէս և անտպատներում ապրելը և ձիու կաթով սնուելը—Կուծիս:

Կրկնում ենք չժողանալ թարմ օդի և սնունդի առատութեան մասին, պէտք է տալ հիւանդին նոյնպէս ձու և կաթ:

Թոքախտաւորի խորխոր պէտք է հեռացնել և ախտահանել, պէտք է խիստ արգելել, ոչ թէ այսպիսի հիւանդներին, այլ առհասարակ ամեն մարդու՝ թքել չատակի վրայ: Արատասահմանի մի չաչտնի կուուորտում—Դաւոս, մինչև անգամ տուզանք է պահանջում փողոցում թքողից, այնտեղ

ամեն մէկը գրպանում ունի մի աման խորխի համար, որի մէջ հաւաքուածը այրում է տունը:

Թոքախտաւորի սենեակը պէտք է առանձնացած լինի, և լաւ ախտահանելուց յետոյ միայն աւողջին կարելի է բնակեցնել: Ախտահանելու համար՝ շաբաթներով պէտք է բնակարանը քամուն տալ, պատերի պատտառները փոխել, իսկ եթէ չկայ՝ կրով նորոգել, լուանալ կարբոլկալով և սուլէմալով:

Խ Օ Լ Ե Ր Ա.

Խօյերան համանարակ հիւանդութիւն է, որի էութիւնն են կաղմում որոշ խօլերեան միկրոբները, որոնք յայտնի են խօլերական ստորակէտ անուճով, որոնք թափանցելով մարդու ներսը խիստ կերպով վնասում են գլխաւորապէս բարակ աղիքների մաղասային թաղանթը:

Թէ ինչ ճանապարհով է փոխուում խօլերայի թոյնը մէկից միւսին, դեռ ևս կատարեալ կերպով չայտնի չէ, բայց ամենից հաւանական է, որ փոխանցուիլը կատարուում է սննդեան զօրծարանների միջոցով:

Այս հիւանդութիւնն ունեցողի կղկղանքը անպայման վարակիչ է և վարակում է այն ամենը, ինչ որ այս կամ այն կերպ կեղտոտուում է գորանով. շորեր, կերակուր, խմելիք ևն:

Խօլերայի թոյնը զարգանում է հաւանակաւ նաբար հողի և ջրի մէջ: 1904 թ. խօլերայի ժամանակ Բաքուում խոշորացուցով գտել էին ստորակէտերը բաղնիքի ջրի մէջ:

Խօլերայի աստիկները հետեւեալներն են. շարունակ փսխումն, զօրեղ փորլուծութիւն, անզօյն և հեղուկ կղկղանքի սպիտակ զանգուածով բրնձանրման կղկղանք, սրտի սաստիկ թուլութիւն, ընդհանուր թուլութիւն, մորթու կուլութիւն, մկանունքներում ցաւ և ցնցումներ, վերջապէս մարմնի արտաքին մասի որոշ չափով կապտելը, և միզի համարեա կատարեալ բացակայութիւն. սակայն այս բոլոր բարդութիւնները միասին չեն լինում: Հիւանդութիւնը տևում է մի քանի ժամից մինչև մի քանի օր:

Բժշկութեան համար ամենից առաջ պէտք է տաքացնել հիւանդին, ոտքերին դնել տաք ջրով լի սրուակներ, ամբողջ մարմինը քսել կանֆօրնի սպիրտով—քափուրի ողի—այնքան ժամանակ մինչև որ մորթին կարմրի:

Փսխելու առաջն առնելու համար՝ սառցէ փոքրիկ կտորներ պիտի կուլ տալ, դնել այսպէս սասած բարձր կլիզմա տաք ջրից, որի ժամանակ կարելի է երեքից չորս բաժակին աւելացնել մէկ թէյի գլխով բնակաղնի (տաննին):

Խիստ պէտք է պահել այն բոլոր առարկաները, ինչ որ նորա հետ շփումն ունեն և իրան հիւանդին էլ կղղիացնել. իսկոյն տանել բաբաքները, որտեղ բոլոր չարմարութիւնները կան:

Հիւանդի սենեակում առողջները չպէտք է ընդունեն ոչ ուտելիք և ոչ էլ խմելիք. և խոյս պիտի տալ սաամոքսի խանդարումն առաջ բերող նիւթեր ուտելուց, չվախենալ, լինել կենսուերախ և խիստ պահպանել բժշկի խորհուրդները: Խօլերի ժամա-

նակ ¹⁾ Թող քահանաները եկեղեցում քարոզներ խօսեն և բացատրեն նոցա պաշտպանութեան համար անհրաժեշտ գիտելիքները, որը մի ազնիւ զործ է իւր կոչման բարձրութիւնը ճանաչող քահանայի համար:

ԺԱՆՏԱԽՏ—ՉՈՒՄԱ.

Ժանտախտը հին ժամանակից յայտնի է որպէս վարակիչ հիւանդութիւն, որն ընդ միշտ գոյութիւն ունէր ճնդկաստանում և Փոքր Ասիայում:

Եւրոպայում ժանտախտը զօրեղ կոտորած զործեց միջին դարերում. իսկ ամենամեծ ջարդը, որ պատճառեց՝ դա տասն և չորսերորդ դարումն էր, որը յայտնի է սև մահ անունով. որովհետև այդ հիւանդութեան ժամանակ շատ արիւնհոսութիւն

1) Խօլերի ժամանակ խորհուրդ են տալիս զործածել շատ զանազան անմիտ դեղեր, աւելորդ չեմ համարում առաջ բերել մեր կազմած մի դեղը, որը զանազան սեղեր գործածելով, ցանկալի հետևանքի են հասել: Խօլերայի սկսելու ժամանակ տալ այս կաթիլները, սալեօլ չորս մաս, ափիոնի ոգեթումոց՝ երկու մաս, վալերիան եթերի կաթիլ տասն երկու մաս և կէս մաս անանուխի էսէնցիա. պէտք է հիւանդին սեղանի գդալով եռացրած սառն ջրի հետ տառն և հինգից մինչև քսան կաթիլ օրական երեք չորս անգամ տալ այս հասակաւորների համար, իսկ հինգ և տասն տարեկանին՝ տալ մի գդալ ջրի մէջ հինգ-տասը կաթիլ: Յամենայն դէպս դարձեալ պիտի դիմել բժշկի խորհրդին, առանց նորան ինքնազուլու կերպով գործ կատարելն այսպիսի դէպքերում անխոհեմութիւն է: Կարգա «Առողջապահութիւն» խօլերի մասին յօդուածները:

էր լինում Թորքերից, ստամոքսից և աղիքներից: Երբեմն ժանտախտը տանում էր լնակչութեան մի չորրորդ մասը: Միայն տասն և իններորդ դարու կեսերում Եւրոպան ազատուեց ժանտախտից, բայց դեռ ևս չէ վերացել այն երկիւղը, որ դարձեալ կարող է Ասիայից մուտք գործել, որովհետև վերջին ժամանակներս այդ հիւանդութիւնը Փոքր Ասիայում մեծ ժաւալ ստացաւ և նոյն իսկ անցեալ 1904 թ. զեկտեմբերին երևեցաւ Ուրալում, ուր բերել էին Կիրկիդները:

Հիւանդութեան պատճառ համարում են այն միկրոբներին, որ գտան Երսէնը և Քիթազատօն (Եպոնացի): Ժանտախտի այդ բացիլները գտնուում են բորբոքուած աւշային գեղձերում, միզում, կղկղանքներում, խորխում, երբեմն և արեան մէջ:

Վարակուծը տեղի է ունենում հիւանդի հետ կամ անմիջական շփումն ունենալուց և կամ մի երրորդ առարկայի միջոցով, որքան ազդարնակչութիւնն անմաքուր է և անտարբեր, նոյնքան կոտորածն աւելի մեծ, զորանով է և բացատրուում նորա մշտական գոյութիւնն արևելքում:

Հիւանդութեան տարածման համար մեծ դեր են խաղում մեծ մկները, որոնք արևելքում շատ բազմացել են և համահարակի ժամանակ կոտորուած են. որոշ դեր են վերադրում այդ հիւանդութեան տարածման համար նոյնպէս և միջատներին, որովհետև հիւանդ մկների վրայից վերցուած միջատի տեան մէջ նկատել են ժանտախտի բացիլներ:

Ժանտախտի երեք տեսակը կայ, գեղձուռոյ-

ցային (Բուբո) Պնևմոնիկական (Թորային) և նեխաստային (սեպտիկական):

Իւերձուռոյցային ժանտախտն սկսում է ջրնցող սարսուռով, որին հետևում է տաքութեան սաստկացումը մինչև քառասուն աստիճան, շուտով չայտնւում են ցաներ և ուռչում են ինչպէս և արմունկի, թևատակի, ծնօտի տակի և վզի վրայի աւշային գեղձերը: Իորա թարախոտում են և երկու երեք օրից չեսոյ պատուում են, այդ հիւանդութեան ծանր դէպքերում լինում է զլխի պտոյտ, գիտակցութեան մթնացում և մահուան դէպքեր լինում են ընդհանուր թուլութիւնից և սրտի կաթուածից:

Սեպտիկական ժանտախտի ժամանակ նոյնպէս ուռչում են գեղձերը. ուռչում է և ամբողջ մարմինը, արիւնահոսութիւն առաջ է գալիս ստամոքսից և աղիքներից և այս տեսակի ժանտախտը անպայման մահացու է:

Պնևմոնիկական ժանտախտը սովորական թորքերի բորբոքման նման է, միայն խորխում գտնւում են ժանտախտի բացիլներ:

Ժանտախտի ժամանակ լինում են բարդութիւններ, օր, կերատիլ—աչքի թարախումը և կուրացումը: Նախազգուշացումը ժանտախտաւորի համար շատ կարևոր է, որովհետև շատ համաճարակների ժամանակ մահը հասնում է մինչև իննսուն տոկոսի:

Որպէս բժշկական միջոց ժանտախտի դէմ օգտակար է շիճուկային բժշկութիւնը (սէրօթե-

րոպիա). սակայն սորա ներգործութիւնը մի քանի զիտնականներ մերժում են:

Ժանտախտի համաճարակի ժամանակ նախազգուշացնելու համար բժիշկ Խաւկինը (հրէա) առաջարկեց շիճուկով պատուաստելը. բայց այս էլ գեռ ևս վերջնականապէս պարզուած չէ:

Սակայն ամենից լաւն է՝ առանձնացնել հիւանդին, այրել նորա բոլոր իրերը և նոյնպէս արտաթորութիւնները—մաղձ, մէզ, կղկղանք և խստիւ պէտք է հսկել մարմնի և բնակարանի մաքրութեան, ոչնչացնել մկներին և հիւանդներին տեղաւորել քաղաքից դուրս ժամանակաւոր հիւանդանոցներում: Այստեղ մէկ էլ կպնդեմ, որ ամեն մի համաճարակի վերայ պէտք է նաչուի իբրև սոցիալական երևոյթի, որը սերտ կերպով կապուած է բնակութեան, կեանքի պայմանների հետ: Միայն այն միջոցները, որոնք ժողովուրդի մէջ խոր մտած են, կարող են յաջողութիւն ունենալ: Իսկ ամեն տեսակ ժամանակաւոր առողջապահական միջոցները նպատակին չեն հասնում, մանաւանդ նրանք, որոնք ժողովրդի մէջ բռնի կերպով են մրտցւում: Հարկաւոր է կանոնաւոր առողջապահական մշտական կազմակերպութիւն, որ հիմնուած լինի զիտնական հիմունքների վրայ և միևնոյն ժամանակ լինի «ոսկր յոսկերաց» ժողովրդեան:

ՎԵՆԵՐԱԿԱՆ ՀԻԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՍԻՖԻԼԻՍ.

Այս գրքում մենք դարձեալ շեշտում ենք, որ վեներական հիւանդութիւնների և սիֆիլիսի ժա-

մանակ՝ չի կարելի ինքնազուլիս կերպով բժշկուել, այլ անպայման պէտք է դիմել բժշկի օգնութեան:

Այս հիւանդութեան մասին հայերէն կան հրատարակած բաւական քանակութեամբ գրքեր. անպատճառ վերցրու և կարգա, որովհետեւ այսպիսի գրքերի հետ քո ընդարձակ ծանօթութիւնը կլինի միեւնոյն ժամանակ և այդպիսի հիւանդութիւնների համար նախազգուշացման միջոց:

Հոգեկան և մարմնական ողջականութիւնը, ինչպէս մինչև ամուսնութիւն, նոյնպէս յետոյ էլ՝ թող լինի առողջութեանը լաւ հիմք. զսպել իւր կրքերը. ամբացնել կամքի ոյժը և բնաւորութիւնը անհարթութեան ամենազլխաւոր հիմունքը:

Երբ կհասնի ամուսնութեանը ժամանակը և իւրաքանչիւրդ ձեր իզիսլի համապատասխան միմիանց կգտնէք, հասկանալի է, որ միայն այսպիսի ամուսնութիւնից առաջ կգայ ապագայի համար ցանկալի սերունդը: Նախքան ամուսնութիւնը պէտք է դիմել բժշկին՝ իրան քննել տալու համար, որովհետեւ այս դէպքում բժիշկն ի նկատի կունենայ բոլոր քո կազմուածքը:

Վեներական հիւանդութիւններից յայտնի է սուսուճակը, որն ունի ծանր հետեւանքներ, ծանաւանդ, եթէ առանց կանոնաւոր բժշկուելու պսակուում են. կինը այսպիսով բազմատեսակ հիւանդութիւնների կարող է ենթարկուել:

Սուսուճակի միկրոբը—Նէյսերի գոնդօկը, շատ շատերին անբախտացրել է: Միւս կողմից սիֆիլիսն էլ մարդու այլատերման զլխաւոր պատճառն է. կարող է նորանից առաջ զայլ գլխի և ողնաշա-

րի ծանր հիւանդութիւններ: Երեխաների վիժումն էլ սրանից է առաջ գալիս:

Չմոռանաս սովորելու առողջագիտութեան և մանկավարժութեան հիմունքները. անհաւաստի էրկրի վրայ երջանկութեան հասնելու:

Վեներական հիւանդութիւնը և սիֆիլիսը վարակիչ հիւանդութիւններ են, զոնեա զգոչը եղիբ հայրենիք վերադառնալուց նկատմամբ քո մերձաւորներին. այս տողերը թող քեզ համար նախազգուշացման միջոց լինին:

ՋԱՐԴՆՈՒՄԸ — ԴՐԱՎՄԱՆ.

Ջարդուած կուլում է, երբ մարմնի մի որևէ մասը արտաքին ուժի ազդեցութեան տակ վնասուում է. օր, բռունցքի, ոտի, փայտի կամ մի որևէ այլ առարկայի հարուածը որոշ չափ վնասում է և կամ շարժում է հարուած կրած տեղը:

Ջարդուածքների տեսակին են պատկանում մարմնի ընդհանուր ցնցումը—շոկ և մարմնի գանազան տեսակ կոտորուած, խախտուած և վիրաւորուած տեղերը:

Թէ լուրջ և թէ յաճախ նոյնպէս աննշան շարդուածները, բացի տեղական աստիկով յայտնուելուց, ունենում են ներգործութիւն ամբողջ մարմնի վրայ. այդ ազդեցութիւնն ամենից շատ աչքի է ընկնում զլխի վնասուելու կամ այսպէս ասած ուղեղի ցնցման ժամանակ:

Վերջին դէպքում պատահում է զլխի և ողնաշարի ուղեղների գործունէութեան զպարուծն,

որն արտայայտուում է անգիտակից դրուժեամբ, կատարեալ անշարժութեամբ և սրտի գործունէութեան չափազանց դանդաղութեամբ: Այսպիսի երեքումը կոչուում է շոկ, որը երբեմն հիւանդին տանում է դէպի մահ. Շոկի ժամանակ թէպէտ և միշտ անգիտակից դրուժիւն չի պատահում, բայց միշտ նկատուում է հակուժն դէպի ուղեղի աննորմալ գործունէութիւն:

Հիւանդները կամ սաստիկ յուզուած են լինում. աղաղակում են, լաց են լինում, կամ ընդհակառակը, ամեն բանի անտարբեր, քնկոտ. ծանր դէպքերում դէմքը դունատ, շրթունքները կապոյտ, մարմինը ճաճկուած սառն քրտինքով են:

Այսպիսի դէպքերում անչափաղ օգնութիւնն անհրաժեշտ է:

Այս դէպքում էլ, ինչպէս ուշաթափութեան ժամանակ, պէտք է հոգս տանել, որ արիւնը զօրեղ կերպով հոսէ դէպի սիրտն ու գլուխը: Դորա համար հիւանդին պառկեցնում են հորիզոնական ուղղութեամբ, գլուխը դէպի դաժ, իսկ ձեռներն ու ոտերը դէպի վեր:

Սրտի դղայի, ծոծրակի, ուտերի և սրունքների վրայ դնում են մանանեխի սպեղանի: Տալիս են անուշադրի ոգի հոտոտելու համար, իսկ եթէ հիւանդը կարող է կուլ տալ, տալիս են դինի և կամ թունդ սուրճ: Բժիշկները շոկի ժամանակ սրսկում են քափուրի ոգի, էֆիր ևն ևն:

Ամլումն (Կոնտուզիո), ճմլումները լինում են թեթև և ծանր. թեթև ճմլումների ժամանակ նրկատելի են կաշու տակ արիւնաթափութիւն, որն

առաջանում է արեան պատուած զանազան տեսութներից—այս կոչուում է և կապուժն:

Բժշկութիւնը պիտի լինի սառեցնելը, այսինքն սառցով փամփուշտ դնելը. բժշկութեան ընթացքում երբեք երկիւղ չպէտք է կրել արիւնահոսութիւնից և քսան չորս ժամ չետոյ դնել սաք փաթաթներ (կոմպրէս), իսկ մի առ ժամանակ չետոյ անել մասսաժ:

Մանր շարդուածքի ժամանակ՝ աչքի է ընկնում շոկի երևոյթը, որը պէտք է բժշկել այնպէս, ինչպէս վերևն ասուած է. ճմլուած տեղը դնել սառցէ փամփուշտ և հիւանդին հանգիստ թողնել:

Մանր ճմլումների հետ սովորաբար կապուած են ոսկորների կոտրուելը և կամ ներքին գործարանների վնասուելը:

Ձարդուած տեղի արտաքին մասը—կաշին, երբ պատուում է, այդ կոչուում է առհասարակ վերք, և նախեած այն առարկային, որից առաջացած է վերքը, ըստ այնմ էլ կոչուում են, այսպէս օրինակ, կոտրուած, շարդուած, ճմլուած, պատուած, ծակած ևն: Եթէ վերքը հետզհետէ կանոնաւոր կերպով սկսում է առողջանալ և եղերքները միմեանց կպած են, այն ժամանակ նորա միանում են անպայման.—այսպիսի առողջանալը կոչուում է պրիմա ինտէնցիո. իսկ երբ որեւէ բանով խանգարուում է վերքի կանոնաւոր ընթացքը և նորա եղերքները չեն կպչում միմեանց, այն ժամանակ տեղի չի ունենում միացումը և դոչանում է թարսխ, այս և կոչուում է սէքուետա ինտէնցիո:

Այն պատճառները, որոնցով բոլոր վերքերը

չեն առողջանում պրիմա ինտէնցիօնով, թաղնուած են շրջապատող օդում, ուր փոշու հետ խառն կան միկրօբներ:

Այդ միկրօբների մէջ կան այնպիսիները, որոնք առաջ են բերում ներսում և թարախակալումն կամ որոշ հիւանդութիւններ, ինչպէս կարմիր քամի, փայտացումն (տետանոս) ևն:

Վէրքի մէջ ընկնող միկրօբների քանակից և չտակութիւնից է կախուած մարմնի որոշ և կամ ամբողջ մասի հիւանդանալը: Լինում են նոյն իսկ դէպքեր, երբ չնչին բերծուածքն կարող է պատճառ դառնալ արեւոն վարակման¹⁾:

Ոչ միայն վէրքը շրջապատող օդը, այլև այդ օդի հետ առնչութիւն ունեցող բոլոր առարկաներն ու իրերը, օր, ձեռները, կարասիքը, զգեստները, ևն, պարունակում են մեծ քանակութեամբ միկրօբներ, և վէրքերի հետ շփուելուց կարող են իրանց կողմից առաջ բերել վարակումն: Այսպիսի շփումն է զլխաւոր պատճառը վէրքի վարակման, իսկ օդով վարակուելը երկրորդական տեղ է բռնում:

Այսպէս, ուրեմն, չմոռանա, որ առաջին պարտքը պիտ լինի պահպանել վէրքը միկրօբներից, որի համար կալ բժշկութեան միջոց, որը կոչւում է Ասեպտիկա: Իսկ այն միջոցը, որը գործ է դրւում միկրօբների ոչնչացման համար, կոչւում է Անտիսեպտիկա:

1) Տես իմ «Գոյութեան կռիւ» գիրքը:

ԱՍԵՊՏԻԿԱ ԵՒ ԱՆՏԻՍԵՊՏԻԿԱ.

Ասեպտիկայի էութիւնը կազմում է ամենից առաջ մաքրութիւնը, այս խօսքի ամենարնդարձակ իմաստով, օր. տեղի, բնակչութեան, կամ կարասիքի, սպիտակեղէնի, ձեռների և բժշկական գործիքների և վերջապէս զանազան կարևոր փաթեթների մաքրութիւն:

Այն բնակարանը, ուր պիտի փաթաթուեն հիւանդի մարմնի զանազան մասերը, պէտք է մաքուր լինի փոշուց. դորա համար նախ պէտք է մաքրել պատերը, առաստաղը, լուսամուտները, դռները անպայման թաց կամ սուլէմայով թրջուած շորով:

Այս կերպ պիտի վարուել կարասիների և միւսբոլոր իրերի հետ: Ի վերջոյ պէտք է լուանալ չատակը սապոնաջրով և սրբել սուլէմայով թրջուած շորով: Վերաւորուածների և նոցա շրջապատողների սպիտակեղէնները պէտք է միկրօբներ չունենան, այսինքն լինեն ստերիլնի:

Ստերիլիզացիա կոչւում է այն գործողութիւնը, որով ոչնչացնում են միկրօբները տաքութեան բարձր աստիճանով, առանց քիմիական նիւթերի օգնութեան:

Ստերիլիզացիայի ամենահասարակ եղանակը եռացումն է. այն բոլոր իրերը, որոնք եռացումից չեն ոչնչանում, այդ կերպ են ախտահանուում: Գիտնական փաստերը ցոյց են տալիս, որ կէս ժամուայ եռացումը բաւական է, որ ոչնչանան բոլոր միկրօբներ:

րը: Ստերիլիզացիայի մի ուրիշ եղանակն էլ այն է, որ մինչև մի որոշ ժամանակ իրերը պէտք է բռնել հոսող տաք գոլորշիների վրա. այս բանի համար կաջ մի առանձին աման, որը կոչուած է ստերիլիզատոր, ահա ինչու համար բժիշկը և շրջապատողները շորերի վրա հաղնում են այսպէս ասած ստերիլների խալաթ, իսկ հիւանդին հազցնում են ստերիլնի շապիկ:

Ձեռերի մաքրութեան համար հետևեալ միջոցն են գործ դնում:

Լուանում են ստերիլնի խոզանակով, սապոնում են տաք ջրով հինգից մինչև եօթն րոպէ, որպէս զի այսպիսով կաշին լաւ մաքրուի ազդից և միկրոբներից, առանձին ուշադրութիւն պիտի դարձնել եղունգների տակը: Կէս վայրկեան տեղութեամբ լուանում են նոյնպէս սուլէմայով, յետոյ արզէն սպիրտի խառնուածքով և սպիրտում թրջուած մարլի կտորներով, վերջն էլ սուլէմայի խառնուածքով:

Ճիշտ այնպէս, ինչպէս ձեռները, մաքրում են նոյնպէս և մարմնի միւս մասերը, եթէ իհարկէ այդ տեղերում կատարուել է որևէ վիրահատութիւն (օպերացիա), այն տարբերութեամբ, որ եթէ այդ տեղերում մազ լինի, նախ և առաջ պէտք է այդ մազերը վար տալ և լաւ կլինի, եթէ լուանայն էլ կատարուի կանաչ սապոնով, բենզինով, սպիրտով, այս կերպ զոնէ վիրահատման տեղը չի թարախտախ:

Բոլոր մետաղային գործիքների ստերիլիզացեան կատարում է եռացումով և հետևեալ լուծուացքով,

մի բաժակ ջրի մէջ մի թէլի զգալ մաքրուած սօդայ, և գործողութիւնը պիտի աւել մօտ կէս ժամ: Սււելորդ է լիշել, իհարկէ, որ գործիքները իւրաքանչքիւր անգամ գործ դրուելուց յետոյ դարձեալ պիտի եռացուին:

Որպէս փաթաթ գործածուելիք ուէզինէ իրերը, ինչպէս և ուէզինէ խողովակները, որոնք կոչուած են դրէնաժ և միւս առարկաները նոյնպէս պիտի ենթարկուեն ստերիլիզացեայի և պահուեն կարբոլեան թթուաթի հինգ տոկոս լուծուացքի մէջ:

Գործածական է մարլինը, որը աչքի է ընկնում իւր ծծողականութեամբ, առաջուց կտրատում

Ձև 10.

են քառանկիւնածե և մի քանի շերտ դարսուած իրար վրա դնում են վէրքին, սորա վրայից դնում են մաքուր հերոսկոբեան բամբակ, ապա հասարակ բամբակ, և այս բոլորն ամրացնում են փաթաթան-

րով, որոնք սովորաբար պատրաստուած են լինում կամ կարծր մարլեայից և կամ մխտկայից. ինչպէս միւս փաթեթները

Վերջացնելով համառօտ կերպով ասեպտիկան, այժմ անցնենք անտիսեպտիկայի մասին:

Անտիսեպտիկայի նպատակն է միկրոբների կամ ոչնչացումը և կամ դոցա գործունէութեան թուլացումը, այդ նպատակի համար զործ են ածուած զանազան քիմիական նիւթեր, լուծուած և կամ փոշի. սորա ախտահանիչ նիւթեր են:

Աւելի գործածական է սուլէմայի լուծուածքը (մէկ մաս սուլէմայ՝ հազար մաս ջուր): Կարբօլեան թթուութի լուծուացքը երկուսից մինչև հինգ տոկոս:

Փոշիներից աւելի գործածական է իօդօֆօրմը:

Գործածական են նոյնպէս որպէս ախտահանիչ միջոց սպիրտը, արաղը, կոնեակը և օդրկօլօն:

Անտիսեպտիկայի ժամանակն էլ փաթաթները ծծուած են լինում իօդօֆօրմով, սուլէմայով և այլ ախտահանիչ հիւթերով:

Անհրաժեշտ է սակայն զիտենալ, որ վերքի բուժելու համար ամենաիդէալական միջոցն է ասեպտիկան:

Ընտանեկան իրերը, որոնց անտիսեպտիկայով չի կարելի մաքրել և ենթարկել ռտերիլիզացեայի, ախտահանում են ֆօրմալինեան զազով, որով լրցնու են բնակարանը որոշ գործիքների միջոցով, որոնք ֆօրմալեան լապտեր են կոչուած. ֆօրմալինը պատրաստում են քարածուխից:

ՎԷՐԻՔԻ ՀՈԳՍՏԱՐՈՒԹԻՒՆԸ, ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՒ ԲՍՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.

Վիրաւորուածին օգնելու համար ամենից առաջ պէտք է նորան թողնել հանգիստ զրութեան մէջ, ապա լուանալ ձեռներն ախպէս, ինչպէս վերևը նկարագրեցինք և սկսել քննել վերքը և նորա եզերքները: Ապա վերքը շրջապատող անմաքուր սպիտակեղէնները հեռացնել և փաթաթել ստիրինի սպիտակեղէնով և ծածկել մի զունդ մարլեայով կամ մի կտոր սուլէմայի լուծուածքով ծծուած բամբակով:

Երբ այդ իրերը առ ձեռն պատրաստ չեն գտնուի, այն ժամանակ կարելի է զործածել եռացրած ջուր, օդի, կօնեակ, կամ օդրկօլօն. ծայրահեղ դէպքում աղբիւրի ջուր:

Պէտք է մաքրել և վերքը շրջապատող մորթին, լուանալ տաք ջրով, սապոնով և սպիրտով ծծուած խողանակով, վերջապէս լուանալ և սուլէմայի խառնուածքով:

Երբ վերքը գտնուում է գլխի և կամ այլ մազոտ տեղերում, ամենից առաջ մազերը պէտք է վեր տալ և նոր ձեռնարկել մորթու ախտահանութեան:

Այս գործողութիւնից չետոյ՝ խնամք տանողը երկրորդ անգամ պէտք է ձեռները լուանայ և ապա զնէ կապոցները. իսկ վերքը կապելուց չետոյ նոր պէտք է ուշք դարձնել հիւանդի հանգիստ զրութեան մասին:

Պէտք է ի նկատի առնել, որ վերքը չպէտք է շոշափել մատերով, երբ անհրաժեշտ չէ, կարելի է շոշափել միայն գործիքներով և կամ ստերլի փաթեթներով:

Այն գործիքները, որոնք արդէն գործածուել են, իսկոյն ոտերլիզացեալի պիտի ենթարկուեն և կամ հինգ տոկոսանոց կարբօլեան թթւոյտով ակտահանուեն. չպէտք է մոռանալ, որ թէ կողմնակի մարդկանց և թէ հիւանդներին արգելուծ է ձեռք տալ գործիքներին և վերքին:

Կասկած չկայ, որ նախ քան կապոց դնելը, պէտք է ընդհատել արեան հոսելը, այս մասին յետոյ, ապա վերքի եզերքները միմիանց մետաքսի և կամ այլ թելով կարել և կապել կրկնակի հանդուցողով:

ՎԷՐԲԻ ՏԵՍՍԿՆԵՐԸ.

Վերքերը նայեա՞ծ թէ ի՞նչ գործիքով են առաջ եկել և մարմնի ո՞ր մասումն են գտնուում, ըստ այսմ էլ լինում են աւելի կամ պակաս չափով վնասակար: Ամենից հեշտ բժշկուում են հաւասար եզերքներով կտրուած վերքերը, որոնք կանոնաւոր բժշկութեան ժամանակ առողջանում են առանց թարախի:

Ճմլուած վերքերը, որոնք առաջ են եկել զօլ գործիքով և ունեն անհաւասար եզերքներ և զրգրողուած են, այսպիսի վերքերը չեն առողջանում առանց թարախի: Այսպիսի վերքերը հասկանալի է, որ չի կարելի կարել:

Ինչքան կարեւոր է վիրաւորուած օրգանի գործունէութիւնը, և ինչքան վերքն աւելի խորն է գտնուում, այնքան աւելի կարելի է երկիւղ կրել՝ մէջը միկրօբներ մտնելուց. այս պատճառով պէտք է շատ լուրջ հետեւել ասեպտիկայի և անտիսեպտիկայի կանոններին:

Զանազան հրազէններից (հրացան, ատրճանակ, թնդանօթ) ստացած վերքերն առանձին բնաւորութիւն ունեն և կախուած են զէնքերի տեսակներից: Այս զէնքերից տարբերուում են ոչ երկար տարածութիւն ձգող զէնքերը. ինչպէս են հասարակ ատրճանակը, որսի հրացանը, նոր տեսակի զինւորական հրացանները, և այլ զանազան տեսակ նոր թնդանօթները:

Նոր տեսակի հրացանները թէպէտ երկարաձիգ են, բայց նոցա պատճառաւ վերքը առաջուայ վնասակարութիւնը չունի:

Ատրճանակները, որսի հրացանները և հին տեսակի մի քանի այլ հրացանները, որոնք արձակուում են կտր և երկարաձև արձիճներ, առաջ են բերում ճմլուած և կտրտուած վերքեր:

Այդ զնդակները զիպչելով ոսկրերին կամ կտրուում են և կամ ոսկրի մօտ առաջ են բերում ճեղքուածներ: Յանախ սակայն շեղուում են այդ կերպ ճանապարհից և ոսկրի մօտ տափականալով, առաջ են բերում զանազան վերքեր:

Այժմեան զնդակները, համարեա ամեն զօրքի մէջ, լինում են շատ փոքր կաղապարով (մօտ վեց միլիմետր), զօքա նեղ են և երկայն և առաջ են բերում թթւ վիրաւորումներ:

Այս դէպքում թէ առաջին և թէ երկրորդ ծակերը շատ փոքր են, առաջինը ունենում է կյոր ձև, իսկ երկրորդը՝ երկար ճեղքուածի ձևով է և հասարակ ճմլուածի տեսք ունի: Նաո յանախ թափանցում են ոսկրերի մէջ տեղից առանց որևէ կոտորուած և ճեղքուած առաջ բերելու, այսպիսի վերքից շատ քիչ է պատահում գորեղ արիւնահոսութիւն:

Ինչ վերաբերում է թնդանօթի պատճառած վերքերին, այդ կախուած է նորա գնդակի հասած տարածութիւնից: Կարող է պատահել նոյնպէս, որ դնդակը տանէ մարմնի մի որոշ մասը (ձեռք, ոտը, գլուխը ևն):

Նրազէններով վիրաւորուածին բժշկելու համար՝ ամենազլխաւոր խնդիրը պէտք է լինի շուտով կապել վերքը, առանձնացնել հիւանդին և խնամել: Անպայման իւրաքանչիւր զինուոր վերքի համար պէտք է ունենայ կապոցներ, որպէս զի զրգրախտութեան դէպքում՝ նախ ինքն իրան կապել, իսկ ապազայ բժշկութիւնը՝ արդէն բժշկի գործն է:

ՎԷՐՔԻ ԲԱՐԱԿԻՆՆԵՐԸ.

Երբ վերքի մէջ ընկնում են միկրօբներ, այն ժամանակ նա բորբոքւում է և գոյանում է թարախ (ստրեպտոկոկ և ստաֆիլոկոկ):

Բորբոքման գլխաւոր նշաններն են կարմրութիւն, ուռուցք և ցաւ. վերքի չատակում նկատելի է լինում ցեխային, մոխրագոյն փսս, չեաոյ արդէն սկսում է վերքի թարախոտելը:

Երբ որևէ չնչին պատճառով, օր. անմաքուր

զնդասեղի ծակելուց, առաջ է զալիս վարակումն մարմնի ներսում առանց մորթու ոչնչացման, այն ժամանակ արդէն թարախը չի կարող դուրս գալ, այլ հաւաքւում է կաշուի տակ և ստացւում է թարախակոյտ (աբսցէսուս):

Ենթամորթամաշկի բորբոքումը կոչւում է Ֆլէգմօնա: Ներքին պատճառներից առաջ եկած թարախակոյտերը, որոնք դանդաղ կերպով են աճում, առանց որոշ բորբոքման երևոյթների, կոչւում են սառն թարախակոյտեր:

Ոսկրային մաշկի բորբոքումը կոչւում է պէրիօստիտ, իսկ ոսկրի բորբոքումը— օստիօմիէլիտ: Երբ ոսկրի բորբոքման ժամանակ ոսկրը փտում է, այդ փտած մասը կոչւում է սեքուեստր, իսկ այդ գործողութիւնը կոչւում նէկրոս:

Վերքի մասնաւոր բորբոքումը կարող է պատճառ լինել ընդհանուր հիւանդութեան այն ժամանակ, եթէ վարակումը լինում է շատ սաստիկ և երկար ժամանակ վերքը մնում է առանց բուժուելու:

Բորբոքման տարածուելու առաջին նշանը լինում է աւշային անօթների բորբոքումը— իմֆաւնգօլիտ: Այդպիսի դէպքերում վերքում երևում են կարմիր ցաւեցնող շերտեր, որոնց հետ միանում է և մերձակայ աւշային զեղձերի ուռուցքը— իմֆադէնիտ:

Այդպիսի հիւանդային գրութիւնը առաջ է զալիս սովորաբար թեթև տաքութեան հետ միասին:

Երբ վարակիչ հիւթն ընկնի արեան մէջ, այն

ժամանակ կտաացուի ծանր հիւանդութիւն, փտու-
մբն, արիւնային թարախի առաջ գալը, որոնցից
շատ մարդիկ նախորդ պատերազմներում կորել են:
Սա պիեմիա է կամ սեպտիցեմիա:

Այսպէս ուրեմն, սեպտիցեմիայի և էմպիէմիայի
ժամանակ՝ խիստ կարևոր է իսկոյն դիմել բժշկին
և թույլ չտալ, որ հիւանդութիւնը լուրջ կերպա-
րանք ընդունի:

Վերքերի միւս բարդութիւններից մէկն է և կար-
միր քամին, որը շատ վարակիչ և ծանր հիւանդու-
թիւն է, հեշտութեամբ անցնում է մէկից միւսի
վերքին և առանձնապէս երկիւղալի է, երբ յայտ-
նւում է գլխի վրա:

Կարմիր քամու ժամանակ զգացւում է ընդ-
հանուր թուլութիւն, լինում է ջերմ և յանախ
սկսում է փսխել. վերքը ցաւում է, մորթին էլ
սկսում է կարմրել, ուռչել, ձղուել և փայլել, և
այդ ամենը բռնում է մարմնի վրա երկար տարա-
ծութիւն: Երբեմն մորթու այս տեսակ բորբոքումը
տարածւում է զանազան ուղղութեամբ և կարող
է անցնել ամբողջ մարմնի վրայով:

Կան վերքի այլ բարդութիւններ էլ, բայց
շնորհիւ ժամանակակից վիրաբուժութեան և մանա-
ւանդ ասեպտիկայի և անտիսեպտիկայի, կարելի է
յուսալ, որ պատերազմների ժամանակ զորա տեղի
չպիտի ունենան:

Առանձին տեսակ հիւանդութիւն են ներկայա-
ցնում օձերի և կարիճների խայթուածը, որի ժա-
մանակ մարմնի մէջ ընկնում է որոշ թոյն և թու-
նաւորում է, իսկ խայթուած տեղն էլ ուռչում է:

Մարդու մարմինը և առանձնապէս սրտի զործունէու-
թիւնն սկսում է թուլանալ:

Որովհետեւ այդ խայթուածները պատահում են,
համարեա միշտ, ոտերի և ձեռների վրա, հետևա-
պէս խայթուած մասից
մի քիչ վերև պէտք է
կապել ուղիւնէ թելով
և կամ մի այլ կապո-

Ձև 11. Բ.

Ձև 11. ա.

ցով, որպէս զի այս-
պիսով դադարի ա-
րիւնադարձութիւնը
և արիւնատար ա-

նօթներով թոյնը չտարածուի մարմնի մէջ: Բացի
այդ՝ նոյնպէս արիւնը ծծելու համար վերքի վրա
դրւում է չոր ապիկ: Ինչպէս չոր ապիկ կարող է
ժառայել ամեն մի բիւմկա, որը սպիրտով թրք-
չում են մի քիչ, յետոյ վառւում են և դարձնում են
խայթուած տեղին: Կարելի է նոյնպէս ծծել վեր-
քը, եթէ միայն ծծողն առողջ է և բերնում վերք
չունի:

Նոյնպէս և վերքն այրում են տաքցրած եր-
կաթով, ցանկալի է նոյնպէս, որ այսպիսի վերքը
լուացուի սպիրտով, կարբօլկայով:

Սրտի թուլութեան դէմ տալիս են օլի, դինի,
թունդ սուրճ. բժիշկները մորթու տակ սրսկում են
նոյնպէս քափուրի իւղ: Իսկ երբ խաժում են մարդուն
կատաղի կենդանիները, այն ժամանակ նորա վերա
առաջ է գալիս և մի ուրիշ հիւանդութիւն—չրեր-
կիւղ կամ կատաղութիւն, որն արտայայտւում է

կենդանու խածելուց բաւական ժամանակ անցնելուց չետոյ:

Այսպիսի վերքերը բժշկուում են օձերի խաթութուածների նման: Հիւանդին ուղարկուում են առանձին հիմնարկութիւններ, ուր նոցա վրա կատարուում են պատուաստումներ, հարկաւ այս ամենը ինչքան շուտ լինի, այնքան աւելի լաւ է:

Շատ անգամ զիւղերոււմ սատկած կենդանու վրա հաւաքուում են ճանճեր, սոքա վարակիչ հիւթերը կարող են փոխել մարդու վրա, այս դէպքում ևս արագ հասնող օգնութիւնը կարող հիւանդութեան առաջն առնել:

Յաճախ թունաւորուում են սիբիրական խոցով, որը բշտիկ է՝ մէջ տեղը սև գնդակով, այս խոցերն իսկօյն պէտք է այրել տաքացրած երկաթէ ճաղով:

ԱՐԻԻՆՆՆՈՍՈՒԹԻԻՆ.

Վերքերից առհասարակ արիւն է հոսոււմ, որովհետև երբ առաջանոււմ են վերքերը, միւսնոյն ժամանակ վիրաւորոււմ են և մազանօթները—ամենափոքրիկ և նուրբ անօթները:

Այն սովորական արիւնահոսութիւնը, որ տեղի է ունենոււմ թեթև վերքի ժամանակ և ամեն կողմից մանր կաթիլներով գնոււմ է արիւնը, կոչոււմ է մազանօթային արիւնահոսութիւն:

Երբ կտրոււմ է երակը, այն ժամանակ արիւնը հոսոււմ է մեծ քանակութեամբ և ունենոււմ է մաթ կապոյտ գոյն: Զարկերակային արիւնահոսութեան ժամանակ՝ կարծիր արիւնը խփոււմ է ընդհատուող հոսանքով՝ մեծ հեռաւորութիւն:

Մազանօթային արիւնահոսութիւնը լինոււմ է աւելի զօրեղ մարմնի որոշ մասերոււմ, օր. թորքերի, լեարդի, ժայծաղի ևն վիրաւորման ժամանակ, և կամ թէ ձեռի, երբ վերջինս կախ է ձգուած, օտի, երբ մարդ կանգնած է և կամ նստած: Վերջապէս զօրեղ արիւնահոսութիւն է լինոււմ, երբ մարդ ունենոււմ է արեան վաս մակարդումն, որը կոչոււմ է հէմօֆիլիա:

Արիւնահոսութիւնը դադարոււմ է արեան մակարդման պատճառով, այսինքն, երբ արիւնը անօթից դուրս է դալիս, սկսոււմ է աւելի պնդանալ, որովհետև նորա բաղկացացիչ մասերը փոխոււմ են և ստացոււմ է խտացումն:

Արեան այդ խտացումը ծուռացոււմ է որպէս մեքենայական արգելք արեան չետագայ հոսման: Աւելի խոշոր մեծութեամբ անօթներոււմ արեան այդպիսի խտացումը, որով և լցոււմ է անօթի անցքը, խցանի ձև ունի և կոչոււմ է արոմբ: Բացի տրոմբից արեան առաջն առնոււմ են գլխաւորապէս անօթների ներքին թաղանթները, որոնք կծկուելով կամ փոքրացնոււմ և կամ բոլորովին փակոււմ են կտրուած անօթի անցքը:

Աւելի մեծ անօթները, զօրեղ արիւնահոսութեան ժամանակ, չեն կարող փակուել տրոմբներով, և երբ մարդ չի մեռնոււմ այսպիսի արիւնահոսութիւնից, այն ժամանակ արեան ընթացքը կարող է կանգնել սրտի զործունէութեան թուլութեան պատճառով:

Յաճախ կարող է նոյնպէս պատահել, որ արոմբի մի կամ միւս մասը տեղից խախտուի և արեան

հոսանքի հետ անցնի ուրիշ անօթներ. վերջապէս կարող է երկար մնալ վէրքից բաւական հեռու օրգաններում և առաջ բերել այդ տեղ որոշ հիւանդութիւն. այսպիսի երևոյթը կոչուած է էմբօլիա:

Մազանօթների և փոքրիկ երակների արիւնհոսութեան ժամանակ պէտք է վէրքը պահել մաքուր փաթածներով և աշխատել բարձր պահել վիրաւորուած մասը:

Գլխի արիւնհոսութեան ժամանակ պէտք է նստեցնել հիւանդին, ձեռների արիւնհոսութեան

Չև 12.

ժամանակ պէտք է վեր բարձրացնել թևերը. իսկ երբ ոտներից է հոսում, պէտք է պռակեցնել կռնակի վրա, ոտերը վեր բարձրացնել և փաթածներով ամուր կապել: Հարկաւ սառուցն էլ օգուտ է բերում, որովհետև անօթները սառելով կծկուած են և այդպիսով արգելք են հանդիսանում արեան հոսելուն: (Տես ձև 12):

Երբ չիշեալ միջոցները այնուամենայնիւ չեն օգնի, գործ են դնում մի այլ միջոց, որը կոչուած է վէրքի տամպօնացիա և բժիշկների ձեռքում ամենալաւ միջոցն է. իսկ եթէ բժիշկը բացակայ է, խիստ մաքուր պէտք է լինի մարլաչից և կամ բամբակից

չինած փոքրիկ կծիկը. կրկնում ենք, այնուամենայնիւ չպէտք է մոռանալ ասեպտիկան և անտիսեպտիկան:

Առանձին կարևորութիւն է ներկայացնուած դարկերակների արիւնհոսութիւնը, որովհետև այս դէպքում վերօլիշեալ բոլոր միջոցները նպատակին

Չև 13.

չեն հասնում և այսպիսով մեծ անօթի վիրաւորուածը մահուան պատճառ է դառնում:

Այս դէպքում պէտք է ուրիշ միջոցների պիմել, որոնցից ամենազօրեղն է էսմարխի յայտնի ռեզինէ լախտի միջոցով վիրաւորուած մասի ընդհանուր արիւնաքամութիւնը ափսոս. որ այս կարելի է յարմարեցնել միմիայն ձեռների և ոտերի վրա:

Այս նպատակի համար ձեռքերը և կամ ոտները բարձրացնում են վերև, ապա ռեզինով և կամ

հասարակ թաշկինակով կապում են ուսից և կամ ազդրից և ոլորում են հաստ կլոր փայտով:

Ձև 14.

Պէտք է շէտեւ, որ վերջաւորութիւնների որ մասումն էլ որ պատահի արիւնհոսութիւնը, ակզինն անպատճառ պէտք է կապուի ուսից և կամ ազդրից, որովհետեւ այստեղից կարելի է միայն ճնշումն գործ դնել միւս անոթների ու ե-

Ձև 15.

րակների վրա և փակել նոցա անցքը: Այդպէս կապուած դրութիւնը չորս ժամից աւել չպէտք է մնայ, հակառակ դէպքում վերջաւորութիւնների փտումն կարող է առաջ գալ: Իսկ երբ չորս ժամից յետոյ չհասնի բժշկի օգնութիւնը, այն ժամանակ պէտք է ժամանակաւոր կերպով արծակել կապը և մատներով բռնել զխաւոր անոթը: Չեռի մատներով կարելի է բռնել և քնային, թեւտակի, ուսի և ազդրերի անոթները, որովհետեւ սոքա զանաւում են ուղղակի ոսկորների վրա կաշուի տակ, այս պատճառով և չարմար սեղմուելու:

Նոյնպէս կարելի է ասել, որ զօրեղ արիւնահոսութեան և ընդհանուր թուլութեան ժամանակ, բացի քիչ-քիչ զինի խմեցնելուց, լաւ օգնում է և բարձր կլիզմա—չորսից հինգ բաժակ տաք ջուր մինչև եռեսուն աստիճան Ռէօմիւրի. լաւ է նոյնպէս մի բաժակ կաթով հասարակ կլիզմա՝ նոյն աստիճանի, օրական չորս անգամ:

Արիւնահոսութեան ընթացքում անհրաժեշտ է հիւանդին պահել հանգիստ դրութեան մէջ:

Ի դէպս պէտք է ասել, որ ներկայ ռուս ճապոնական պատերազմի ժամանակ, որպէս արիւն կանգնեցնող միջոց, մեծ դեր է խաղում այսպէս կոչուած «ինգլիլիտուայնի կամ կարմիր պակետը»:

Բոլոր այն վէրքերի ժամանակ, որոնք առաջ են գալիս մեծ ոյժի և կամ ծանրութեան ազդեցութեան տակ, բացի փափուկ հիւսուածքներից, վնասուած են և ոսկրերը, որոնք այնքան աւելի շուտ են կոտրուած, որքան աւելի փխրուն են, զորա համար էլ աւելի կո-

Ձև 16.

տրուած են ծիրունիների ոսկորները, քան թէ Լոփտասարգներինը, նոյնպէս և երկար ոսկրերն էլ աւելի հեշտութեամբ են կոտրուած, քան կարճերը:

Ոսկրերի կոտրուելու ժամանակ, երբ մորթին ևս վիրաւորուած է, այս դէպքում կոչուած է բարդ կոտրուածք. իսկ երբ մորթին անվնաս է մնում և կոտրուած է միայն ոսկորը, կոչուած է հասարակ կոտրուածք:

Կոտորուածքի ժամանակ կամ զոյանում են ճեղքեր, քերծուածքներ և կամ ոսկորն ամբողջովին է կոտորուած: Կոտորուածքները, նայած իրանց մեկին, լինում են ուղիղ, շեղ, կարգի է նոյնպէս, առանց ամբողջութեանը վնասուելու՝ առաջ զայլ առանձին կտորանքներ:

Բարդ կոտորուածների ժամանակ՝ կարող է այդ տեղ զոյանալ թարախ. այսպիսի թարախակալումը բարդ հիւանդութիւն է առաջ բերում, որը նախնի պատերազմների ժամանակ ոչ պակաս զոհեր է տարել, որովհետև այդպիսի կոտորուած տեղում կարող են ընկնել զանազան միկրոբներ:

Ախտահանութեան համար իօդաֆօրմի մարլիայով տամպոններ պէտք է չեւտոյ կապել վերքը այնպէս, ինչպէս վերը նկարագրուած է և դնել անշարժ փաթաթ:

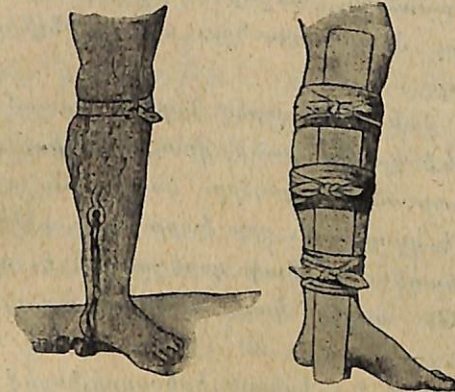
Երբ կոտորուած տեղերն առողջանում են, այդ տեղերում առաջ է գալիս այսպէս կոչուած ոսկորային մազոյ, որը կոտորուած ոսկրերը պինդ կերպով միացնում է միմիանց հետ, իսկ երբ կատարելապէս առողջանում է, մազոյը անհետանում է:

Երկար ոսկրերի կոտորուածները, որ շատ անգամ է պատահում, առանձին հետաքրքրութիւն են ներկայացնում և ինքուրոյն չատկութիւն ունեն: Գլխաւոր նշանն է՝ սուր ցաւ. նոյն իսկ հասակաւոր մարդիկ ուշազնաց են լինում ցաւի պատճառով և անհնար է լինում այդ մասը շարժելը:

Նոցա չատուկ ուղիղ ձևը փոխուում է և կոտորուած տեղում առաջ է գալիս ուռսոյք. շարժուե-

լու ժամանակ այդ տեղերում լուում է մի տեսակ ճարձատում, որը կոչոււմ է կրեպիտացիա:

Կոտորուած ոսկրերը բժշկելիս՝ նոցա պիտոտալ նախ և առաջ իրանց բնական ձևը և պահելու համար այդ դրութեան մէջ պէտք է գործ ածել

Ձև 17.

անշարժ պահող կապոցներ, որոնք զանազան կարծր իրերից են կազմուած առաջին օդնութեան համար, օր. փայտ, ծառ, իսկ պատերազմում՝ նոյն իսկ թրի պատեան, սուփններ ևն. այս կարծր նիւթերի և մարմնի մէջ պիտ դնել միւտրեէ փափուկ բան, բամբակ, շապիկ, շոր ևն:

Առհասարակ փաթաթների վրա բսում են մի որևէ մածուցիկ հիւթ օր. կրախմայ և կամ գիրս, սա արդէն բժշկի գործն է:

Ձև 18.

Անշարժ պահող կապոցը դնելիս՝ ինկատի պիտ

ունենայ և այն հանգամանքը, որ բացի կոտորուած տեղն անշարժ կերպով ամրացնելուց, դորա մերձա-
 քերու յօդերն էլ պէտք է անշարժ դրութեան
 մէջ պահել, այս կերպ միայն կոտորուած տեղը կա-
 րող է չշարժուել: Այսպէս օրինակ, սրունքների կոտ-
 րուածքի ժամանակ, անշարժ կերպով պէտք է
 ամրացնել ոչ միայն սրունքը, այլ և ծնկների և
 կրծքի յօդերը:

Կրծքի վանդակին զօրեղ հարուած ստանալիս,
 կամ մի որևէ կարծր բանի վրա ընկնելիս, սովոր-
 արար կտորուում են կողերը, կոտորուած տեղում
 որոշ ցաւ է զգացում, որը խորը շնչառութեան և
 կամաւոր հազի ժամանակ զօրեղանում է. այսպի-
 սի երևոյթն արդէն կողի կոտորուելու պիտաւոր
 նշանն է:

Պէտք է լայն և երկայն երեսորբիչներով ամուր
 կապել կրծքի վանդակը, իսկ արտաշնչութեան ժա-
 մանակ կարելի է թեթեացնել:

Նրազէններից առաջացած կոտորուածքները միշտ
 բարդ են լինում և երկիւղալի են, որովհետև կո-
 տորուած տեղում կարող են լինել ոսկրի բազմաթիւ
 կտորտանքներ, շարդուածներ և նեղքեր: Կասկած
 չկայ, որ հարկաւոր է լուրջ ուշադրութիւն և վե-
 րաբերմունք:

Խախտուածներ. այնպիսի վնասուելն է կոչւում
 խախտուած, երբ ոսկրերի յօդերի կանոնաւոր
 միացումը խանգարւում է:

Արտաքին պայմանները, որից առաջանում է
 խախտումը, նոյնն է, ինչ որ առաջ է բերում շար-
 դուածը—վայր ընկնելը, հարուած ընդունելը, ուտ-

ների և ձեռների անդգոյշ, կոպիտ շարժուելը, այս
 ամենը կարող են պատճառ լինել ոսկրի խախտուե-
 լուն: Ամենից շատ ուտի, կոնքի, և աղբրի յօդերն
 են խախտում, որովհետև սոքա աւելի շատ են շար-
 ժուում:

Խախտուածի, ինչպէս և կոտորուածի ժամանակ
 զգացւում է սուր ցաւ, առաջ է գալիս ուռուցք,
 յօդի ձևի փոփոխութիւն, շարժումների սահմանա-
 փակութիւն, չի լինում և կրեպիտացիա: Այս դէպ-
 քում մեծ օգուտ են բերում ունդգլանեան ճառա-
 գայթները:

Խախտուած մասը տեղը դնելիս, պահանջւում է
 առանձին հմտութիւն. վնասուած տեղի վրա պէտք
 է դնել սառն կոմպրես, դուրս ընկած մասը պահել
 անշարժ դրութեան մէջ: Սառը կոմպրեսը պակա-
 սացնում է ցաւը և արիւնահոսութեան սուաջն
 առնում:

Կայ նոյնպէս յօդերի կապերի ձգումն, այսինքն
 էրբ ոտքը ոլորւում է. սկզբում պիտի սառեցնել, ա-
 պա նոր դնել տաք փաթաթներ, հարկաւոր է մա-
 սաժ և յօդերի ամուր պնդացում:

ԱՅՐՈՒԱԾ ԵՒ ՅՐՏԱՅԱՐՈՒՄՆ.

Մեր մարմնի վրա արտաքուստ ստացած տա-
 քութեան բարձր աստիճանը, օր. բոց, եռացած
 ջուր կամ իւղ և կամ ձիւթ, շեկացած երկաթ ևն.
 երբ ներգործում է, առաջ է բերում վնասումներ,
 որը և կոչւում է այրուածք: Տաքութեան թոյլ ներ-
 գործութիւնը միայն առաջացնում է ցաւեցնող

կարմրութիւն և որոշ չափով ուռուցքք, այս կոչ-
ւում է առաջին աստիճանի այրուածք:

Իսկ երբ տաքութեան ներգործութիւնը աւելի
զօրեղ է լինում, այն ժամանակ բացի կարմրու-
թիւնից և ուռուցքից գոյանում են բշտիկներ, որոնք
լցուած են լինում դեղնագոյն ջրալի հեղուկով,
այս արդէն կոչւում է երկրորդ աստիճանի այ-
րուածք: Իսկ տաքութեան ամենազօրեղ դէպքում ոչ
թէ միայն մորթին է ածուխ դառնում, այլ մարմնի
խորը գտնուած հիւսուածքներն էլ, այս էլ կոչւում
է երրորդ աստիճանի այրուածք:

Բոլոր, նոյն իսկ առաջին այրուածքն էլ, երբ
բռնում է ամբողջ մարմնի մի երրորդ մասը, կարող
է իսկոյն մահ առաջ բերել:

Մարմնի այսպիսի մեծ մասով այրուած հի-
ւանդները անտարբեր և քնկոտ են լինում և ցա-
ւէն դգում, վերջին հանգամանքը միշտ վատ նշան է:

Այդպիսի հիւանդների սիրտը թոյլ և արագ
է բարբխում և այսպիսով սրտի գործունէութեան
աստիճանական թուլացումով առաջ է գալիս մահ:

Առաջին և երկրորդ աստիճանի այրուածքնե-
րին շատ լաւ օգնում է սօդա. չետոյ կարելի է նոյն-
պէս մի որևէ իւղով, օր. մաքուր կտաւատի ձէթով,
բորնի վազելինով և կամ կրից պատրաստուած
օժանելիքով քսել այրուած տեղը: Առաջին ցաւերն
անցնելուց չետոյ, պէտք է մկրատով կարել բշտիկ-
ները և թարախի առաջն առնելու համար՝ չպէտք
է մոռանալ մաքուր պահել վէրքերը:

Երրորդ աստիճանի այրուածի ժամանակ հի-
ւանդութեան ընթացքը ամբողջովին կախուած է

այրուած տեղի ընդարձակութիւնից և խորութիւնից:
Երրորդ տեսակի այրուածն արդէն ժանր հիւանդու-
թիւն է:

Տիւանդը պէտք է այնպիսի դիրք ընդունի,
որ այրուած անդամը ձգուած դրուութեան մէջ
մնայ: Եթէ այրուել են մարմնի միմեանց հետ
շփուող մասերը, օր. մատերը, այն ժամանակ դոցա
արանքը պէտք է դնել ձէթի մէջ թաթախած
բամբակ, որպէսզի առողջանալու ժամանակ մատերը
միմեանց չկպչեն: Օգտակար է այրուած տեղի հա-
մար և երկարատեւ լողարանը, սա արդէն բժշկի
գործ է:

Սառնամանիքի ազդեցութիւն կարող է ա-
ռաջ դալ մարմնի ընդհանուր և կամ մասնաւոր մա-
սի ցրտահարութիւնից: Նախ ցրտահար տեղը կարմր-
րում է և քոր է գալիս, չետոյ ուռչելով ցաւեր է
պատճառում, մորթին կոշտանում է, ուռչում և
տեղ-տեղ բարձրանում է և բշտիկներ է կազմում,
իսկ երբ շարունակուել ցրտի ազդեցութիւնը, այն
ժամանակ ցաւը պակասում է, առաջ է գալիս անրդ-
գայութիւն և մորթու պնդացումն. այսպիսի դրու-
թեան մէջ մարդ ուղում է քնել, գլուխը թեքուում է
և սիրտը թուլանում, պէտք է աշխատել խանդա-
րել նրա քունը, ապա թէ ոչ՝ կարող է մահ առա-
ջանալ:

Ընդհանուր ցրտահարութիւն պատահում է չոր-
հած և հարբած մարդկանց հետ, երբ սոքա քնում են
սառնամանիքում: Սառած մարդը ընկնում է ան-
գիտակից դրութեան մէջ հաղիւ նկատելի շնչառու-
թեամբ և սրտի բարբխումով, դէմքը ստանում է
մահուան դեղին գոյն, շրթուները, բիթը և ա-

կանչները կապուած են և փայտացած անդամները լրացնում են ընդհանուր ցրտահարութեան պտտկերը:

Օգնութեան հասնելու ժամանակ ամենևին չբախտ է դիմել մարմնի իսկոյն տաքացնելուն. պէտք է ամենից առաջ տեղափոխել մի որևէ ցուրտ տեղ, այնպիսի զգուշութեամբ հանել շորերը, որ չբնասուեն փայտացած անդամները, յետոյ՝ մի կտոր շոր թրջել սառն ջրով և կամ ծիւնով և սկսել շփել մարմինը: Երբ ցրտահար տեղը շփելուց քիչ տաքանայ, այն ժամանակ արդէն կարելի է փոխադրել սենեակ և տալ մի քիչ զինի կամ օղի:

Լաւ է քսել նոյնպէս սազի ճարպ և կամ իստիօլի օժանելիք:

Չմոռանալ, որ պէտք է տաքութիւնը ներսից գալ և ոչ դրսից:

Եւ որովհետեւ մեր այս գիրքը գրելիս աչքի առաջ ենք ունեցել հայ զինւորին, այդ պատճառով և աւելորդ չեմ համարում այստեղ առաջ բերել հայ զինուորներից մէկի գրած նամակը իւր ընկերին, որն ըստ իւր բնաւորութեան համապատասխան է մեր այն ընդհանուր դիտաւորութեան, որը եղաւ զյխաւոր շարժառիթը ներկայ աշխատութեան:

«Շատ հեռու տեղերից եմ գրում քեզ, սիրելի ընկեր, այս նամակը: Այստեղ սկզբներում ինձ համար շատ ծանր էր, որովհետեւ չունէի ոչ մերձաւոր և ոչ ընկեր. բայց յետոյ ես գտայ մի այլ ընկերական ընտանիք, որը թէպէտ կազմուած է զանազան

ազգութեան պատկանող մարդկանցից, բայց միացած ընկերական և եղբայրական սուրբ սիրով, հանդիսանում է որպէս գաղափարական ընտանիք: Այդ ընտանիքի անդամներն են. ուսներ, լեհացիներ, Փինլանդացիներ, վրացիներ, կազանի թուրքեր և այլ ազգութեան պատկանողներ:

Մեզ բոլորիս միմեանց հետ կապուած է մի գաղափար և մի նպատակ, բարոյական ոյժը գաղափարն է, որի պահանջը մեզանից իւրաքանչիւրը ցանկանում է կատարել բարեխղճութեամբ: Իւրաքանչիւրս ունենք բարի նախանձանդորութիւն—աչքի ընկնել բարի վարքով և յառաջադիմութեամբ:

Մեր զօրաբաժնում կաշին և անգրագէտներ, ցաւօք սրտի ես էլ այդպիսիներիցն էի. բայց անհարձ ժամանակում սովորեցի երկու լեզու այնքան, որ կարող եմ գրել և կարդալ: Գրագիտութիւնը շատ դժուարութեամբ իւրացրինք, բայց դու չես կարող երևակայել, թէ ինչ ուրախութիւն եմ զգում, երբ կարգում եմ և վերահաս լինում, թէ ինչ է կատարում կեանքում, որը մինչև այդ ժամանակ ինձ անձանօթ էր:

Մի կարծիք սակայն, թանկագին ընկեր, որ այդպէս հեշտ դնաց և այլ գործերում, բացի ուսումից: Ինձ շատ ցաւ պատճառեց այն հանգամանքը, որ ես, համարեա, գաղափար չունէի զէնքի գործածութեան և մարմնամարզութեան մասին. ինձ մինչև այժմս էլ տանջում է այն միտքը, թէ ինչու այդ բոլորով չէի զբաղում տանը, քանի որ պարտական էի:

Ահա այժմ դիմուած այսպիսի ոչժերով, չես կարող երեւակայել, թէ ի՞նչ բարոյական և Ֆիզիքական գորութիւն եմ զգում, զիտեմ, որ այժմ կարող եմ կանգնել իմ պատուիս պաշտպան. այո, այժմեա ուժեղ եմ: Եւ երբ ես չիշում եմ, որ կոչի ժամանակ ուզում էի խոյս տալ, ինքս ինձանից եմ ամաշում, որովհետեւ դա բարոյական պարտականութիւնը չճանաչելուց էր առաջ զայիս. և ես այժմ հպարտ եմ, որ այնուամենայնիւ կարողացել եմ բարոյական պարտքս կատարել:

Ժիշտ է կանցնեն տարիներ, նոյն իսկ դարեր և պատերազմը կվերջանայ, ինչպէս ասաց մեր սպան և քաղաքական բարդ խնդիրները կվնուուին միջազգային դատով և ի վերջոյ իւրաքանչիւր անհատ յանձին միւսի պիտի յարգէ մարդկային և աստուածային օրէնքը, բայց դեռ ևս այդ չկայ և այժմ պէտք են զինուորներ:

Ի վերջոյ, ընկեր, ես շատ կցանկայի, որ մեր զիւղերում և քաղաքներում, ուր ամեն մէկս կորցնում ենք մեր անձնաւորութիւնը և ամեն ինչ... կազմակերպուէին այդպիսի ընտանիքներ, ինչպէս այստեղ է: Ուստի անհրաժեշտ է որմէկս բոլորի համար, բոլորըն էլ մէկի համար ապրենք: Չէ՞ որ մարդիկ եղբայրներ են: Մենք բոլորս մէկ պետութեան և երկրի գաւակներ ենք. և երբ հասնէր րոպէն, դուրս կզանք զէնքը ձեռներիս, ինչպէս մի մարդ, որպէս զի այդպիսով բարձրանայ մեր հայրենիքը...»

Այսպիսի մտացի և խոհուն նամակի վրա չեմ կարող չաւելայցնել և հետևեալը:

Բաքուայ ներկայ դժբախտութիւնից առաջ մարդիկ կարծում էին, թէ իսկական երջանկութեան

հիմքը հարստութիւնն է, որով կարելի է ապրել ապահով և հանգիստ, բայց այդ սարսափելի օրերը ցոյց տուին, որ միայն ինքնապաշտպանութիւնն է մարդուն փրկողը և ուրիշ որեւէ արտաքին օգնութեան վրա յոյս դնել չի կարելի, որովհետեւ այդպիսի ոչժը այսօր կայ, վաղը չկայ. իսկ սեփական ոչժը ինքնապաշտպանութեան համար միշտ գտնուում է անձի զրամադրութեան տակ:

Իսկ այժմ այս բաղձաթիւ զոհերի, այսքան նեղութեան և թշուառութեան առաջ թող բոլոր Կովկասի տարրերն աշխատեն, որ նոցա միտքը, հոգին և ամբողջ կեանքը նուիրուած լինի Կովկասի ազգերի եղբայրութեան և միութեան ամրապնդման, իփառս ընդհանուր հայրենիքի:

Կովկասեան ոչ մի ազգութիւն չի կարող ապրել առանց Կովկասեան միւս ազգութիւնների և նա, ով սիրում է իւր ազգն ու հայրենիքը, պիտի սիրէ և Կովկասը և նրա միջի բոլոր ազգութիւնները:

Թող Բաքուում թափուած անմեղ արիւնք՝ իբրև զոհ լինի Կովկասեան ազգերի եղբայրութեան և դաշինքի համար: Որովհետև մարդիկ ուժեղ են, երբ կազմում են մի հոգի. եղիք հաստատուն: Անհրաժեշտ է ինքնակատարելազորութիւն թէ Ֆիզիքական, թէ մտաւոր և թէ բարոյական. միևնոյն ժամանակ արիութիւն նշմարիտ զիտազցութեամբ և հաւաքական ուժով ազնիւ աշխատանք:

Պէտք է նկատել, որ ժողովրդական կեանքի կանոնաւոր զարգացման համար նոյնքան վնասակար է ազգային ինքնահաւանութիւնը, տխմար և զոռոզ ինքնաբաւականութիւնը, որքան և չա-

փաղանց ստորացումը, թերահաւատ լինելը իւր ոչժերի վրա և ժողովրդական ոգու թուլացումը: Ժողովրդական ինքնաբաւականութեան զգացումը և անտարբեր վերաբերմունքը դէպի շրջապատը, անտես առնելը ժամանակի ոգին, յոյս դրնել կառավարութեան ոչժերի վրա և անձամբ մատով անդամ չհարժել, այս բոլորը առաջ կրբերեն տրգիտութիւն և կեանքի մեռելութիւն, ինչպէս Զինաստանում:

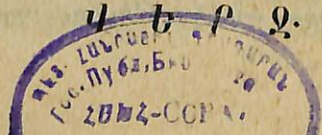
Պէտք է զարթեցնել մեր քնկոտ ժողովուրդը և նորան առաջնորդել դէպի ևրոպական ընդհանուր քաղաքակրթութեան լոյսը:

Այս պատճառով անհրաժեշտ է օրինակ ցոյց տալ գործով, բարձր և յաճախ կոչել, որպէս զի խուլն էլ լսի, քնածն էլ զարթնի իւր քաղցր երազներին և զիտակցի դառն իրականութիւնը: Առանձին, մէն մենակ ոչ ոք ոչինչ չի կարող անել, անհրաժեշտ է միութիւն, միահամուռ գործունէութիւն. անհրաժեշտ է ամբողջ խմբերի և հասարակութեանց գործակցութիւն. թող անցեալի և ներկայի դասերը տան հաստատուն հաւատ ապագայի հանգստութեան համար, կրրկնում ենք, անհրաժեշտ է կազմակերպեալ համերաշխ գործնէութիւն ազգի գոյութեան կռուի մէջ յանուն համամարդկային լուսաւոր գաղափարների: Ժամանակը վճռողական է. գործի պահանջը ստիպողական:

Ազնիւր — ուժեղ է. իսկական ուժը — անձնագործութեան մէջն է...

Պէտք է ուրեմն շտապել...

Ս. Պ. ԲՈՒՐԳ 21/II.

ՅՈՎՃԱՆՆԷՍ ՍՐԱՄԵՍՆՑԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՄԲ ԼՈՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ ՀԵՏԵԻԵՍԼ ՊՍՏԿԵՐՍԱԶՍՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Բեօրնսոն՝ կազմեց Ե. Թոփչեան . . . 10 Կ.
2. Մահմեդ՝ » » » . . . 7 »
3. Մեսրոպ Մաշտոց՝ կազմեց Ե. Թ. . . 5 »
4. Սահակ Պարթև՝ » » . . . 5 »
5. Հաուպտման՝ » » . . . 15 »
6. Մեծն Ներսէս՝ » » . . . 5 »
7. Զրադաշտ կազմեց Մ. Թամամշեան. . . 7 »
8. Ընտրութիւն կաթնատունների (26 պատկ.)
9. Պ. Մեծատուրեանի 15 »
9. Ռ. Վիրխով՝ կազ. Ա. Բուդուղեան . . . 25 »

Ընտրով լոյս է տեսնելու՝

Պուշկին.

Պատրաստ է տպագրութեան համար՝ Ս. Բալանթար.— Հանրամատչելի մեռնարկ կաթնատնւեսութեան:

Պատրաստում են նոր հրատարակութիւններ:

Լոյս տեսաւ Ե. Թոփչեանի խմբագրած «Լոյս» պատկերազարդ օրացոյցները 1906 թ. (զրպանի սեղանի և պատի):

Իրմել՝ Թիֆլիս Գանովսկայա 11

<< Ազգային գրադարան

NL0270495

ԹԺ. Ա. ԲՈՒԳՈՒԿԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Առաջին օգնութիւն մինչև բժշկի գալը (սպառ.)	5 4.
2. Վարակիչ հիւանդութիւններ	5 »
3. Ինչ է սիֆիլիսը	5 »
4. Առողջապահական զբոյցներ	5 »
5. Ինչ է ժուժկալուծիւնը	5 »
6. Ինչ է անառակութիւնը	5 »
7. Վններական ախտեր	2 »
8. Աշակերտի առողջապահութիւն	10 »
9. Մեր նեարդերը	10 »
10. Սիֆիլիս (բարեփոխուած)	10 »
11. Առողջ հոգին առողջ մարմնի մէջ	10 »
12. Գեղձախտ (զօլօտուխտ)	15 »
13. Ո՛վ է յանցաւորը	15 »
14. Կարիք և բարեգործութիւն	15 »
15. Ժառանգականութիւն և զատարակութիւն	15 »
16. Մանկավարժական համառօտ զբոյցներ	20 »
17. Մարմնամարզութիւն (25 պատկերով)	20 »
18. Առողջապահական նուէր նորատի կանանց	15 »
19. Կիներ և տղամարդը	5 »
20. Վերարտադրական հիւանդութիւն և օպերացիա	15 »
21. Ինչ է կաշու հիւանդութիւնը	15 »
22. Երիտասարդութիւն և ծերութիւն	20 »
23. Առողջ ու հիւանդ երեխայի ոգին	20 »
24. Ուղեղի սիֆիլիսը (զլխի և ողնաշարի)	20 »
25. Ստամոքսի կատարը	25 »
26. Քուն և երազ (մի պատկերով)	10 »
Մեծագիր պատկեր «Քուն և երազ» առանձին	15 »
27. Գործարան թէ երկրագործութիւն	20 »
28. Մնապաշտութիւն ու կախարհութիւն	20 »
29. Մտերմական Խորհուրդներ պատանիներին	20 »
30. Գոյութեան կախ	25 »
31. Վերխով	20 »
32. Սէր և խանդ (մի պատկերով)	20 »
33. Անառակութիւն և պոռնկութիւն	20 »
34. Նուէր հայ զինուորին	20 »
35. Նուէր հայ վարժագետին (զպրոցական առողջապահութիւն մամուլի տակ է):	

ԳԻՆՆ 20 Է ԿՈՊ.

Գ Ի Մ Ե Լ Թիֆլիս Կենդր. նսական և Գուտաւներէրգ

Պահետար զտնոււմ է Պետերբուրգ:

«Պուշկինեան արագատիպ» Լեշաուկով փ. տ. 4.